

Razina fonološke svjesnosti učenika na početku primarnog obrazovanja

Marić, Patricia

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:037902>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

Patricia Marić

**RAZINA FONOLOŠKE SVJESNOSTI UČENIKA NA POČETKU
PRIMARNOG OBRAZOVANJA**

Diplomski rad

Petrinja, rujan, 2024.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

Patricia Marić

**RAZINA FONOLOŠKE SVJESNOSTI UČENIKA NA POČETKU PRIMARNOG
OBRAZOVANJA**

Diplomski rad

**Mentorica:
doc. dr. sc. Vendi Franc
sumentorica: Božica Vuić, prof.**

Petrinja, rujan, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. METAJEZIČNA SVJESNOST I TEORIJA MENTALNOG LEKSIKONA.....	2
2. 1. TEORIJA MENTALNOG LEKSIKONA.....	3
3. O FONOLOŠKOJ SVJESNOSTI	5
3. 1. RAZVOJ RAZINA FONOLOŠKE SVJESNOSTI.....	8
3. 2. FONOLOGIJA U HRVATSKOM JEZIKU I RAZVOJ DJETETOVA GOVORA	9
3. 2. 1. RAZVOJ DJETETOVA GOVORA	10
3. 3. ISTRAŽIVANJA O FONOLOŠKOJ SVJESNOSTI.....	12
4. FONOLOŠKA SVJESNOST I NASTAVA POČETNOG OPISMENJAVANJA	15
4. 1. NASTAVA POČETNOG OPISMENJAVANJA U „ <i>Kurikulumu nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije (2019)</i> “	20
4. 2. PREDČITAČKE VJEŠTINE	21
5. UTJECAJ FONOLOŠKE SVJESNOSTI NA JEZIČNE DJELATNOSTI (SLUŠANJE I GOVORENJE	23
5. 1. GOVORENJE	23
5. 2. SLUŠANJE	25
6. ISTRAŽIVANJE.....	27
6. 1. CILJEVI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	27
6. 2. METODE ISTRAŽIVANJA.....	28
6. 3. ZADACI ZA TESTIRANJE	29
6. 4. NAČIN ISPITIVANJA	29
7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	30
7. 1. SPAJANJE SLOGOVA	30
7. 2. SLOGOVNA SEGMENTACIJA.....	31
7. 3. IDENTIFICIRANJE POČETNOG FONEMA.....	31
7. 4. PREPOZNAVANJE RIME.....	32
7. 5. FONEMSKA SEGMENTACIJA	32
7. 6. IDENTIFICIRANJE ZAVRŠNOG FONEMA	33
7. 7. ELIMINACIJA POČETNOG FONEMA.....	34
7. 8. FONEMSKA SUPSTITUCIJA	34
8. ZAKLJUČAK	35
LITERATURA.....	38
POPIS SLIKA	40
POPIS PRILOGA.....	40

PRILOZI.....	41
IZJAVA O IZVORNOSTI RADA.....	49

SAŽETAK

Mnogi autori definiraju fonološku svjesnost i ističu njenu važnost, kao i važnost poznavanja slova pri usvajanju čitanja i pisanja. Uz brojne autore koji proučavaju fonološku svjesnost kao jednu od najvažnijih predvještina čitanja i pisanja, mnoga istraživanja potvrđuju kako ima veliku ulogu na početku opismenjavanja djece. U radu se iznose definicije, kronološki pregled nastanka termina fonološka svjesnost i zaključci istraživanja. Spominje se teorijski okvir fonologije hrvatskoga jezika i razvoj djetetova govora, utjecaj fonološke svjesnosti na jezične djelatnosti (slušanje, govorenje te početno čitanje i pisanje) s obzirom da se istraživački dio rada odnosi na djecu školske dobi. Cilj je ovoga rada bio ispitati kolika je razina fonološke svjesnosti učenika na početku primarnoga obrazovanja. Važno je istaknuti da je istraživanje u radu usmjereno na djecu urednoga jezično-kognitivnog razvoja školske dobi. Ispitivanje se provodilo dva tjedna u dvjema školama i njihovim područnim školama. Obuhvaćen je uzorak od 162 ispitanika u dobi od šest do osam godina. Prosječna dob ispitanika bila je sedam godina jer je ispitivanje provedeno krajem prvoga polugodišta prvog razreda osnovne škole. Rezultati istraživanja pokazali su veliku razinu fonološke svjesnosti ispitanika na početku primarnoga obrazovanja, što ukazuje na njihovu spremnost za daljnji razvoj jezičnih vještina u nastavi početnog opismenjavanja.

Ključne riječi: fonološka svjesnost, početno čitanje i pisanje, predčitačke vještine, jezične vještine

SUMMARY

Many authors define phonological awareness and highlight its importance, as well as the importance of letter knowledge in the acquisition of reading and writing skills. In addition to the many authors who study phonological awareness as one of the most important pre-literacy skills, numerous studies confirm its crucial role at the beginning of children's literacy development. This paper presents definitions, a chronological overview of the emergence of the term phonological awareness, and research findings. The theoretical framework of Croatian language phonology and the development of a child's speech are discussed, as well as the impact of phonological awareness on language activities (listening, speaking, and early reading and writing), since the research part of the paper focuses on school-aged children. The aim of this paper was to examine the level of phonological awareness among students at the beginning of primary education. It is important to note that the research in this paper is focused on school-aged children with typical language-cognitive development. The study was conducted over two weeks in two schools and their affiliated branch schools, involving a sample of 162 participants aged 6 to 8. The average age of the participants was 7 years, as the testing was carried out at the end of the first semester of the first grade of primary school. The research results showed a high level of phonological awareness among the participants at the beginning of primary education, indicating their readiness for further development of language skills in early literacy instruction.

Keywords: phonological awareness, early reading and writing, pre-reading skills, language skills

ZAHVALA

Velika hvala mojoj mentorici, Vendi Franc, koja je uvijek bila otvorena odgovoriti mi na sva moja pitanja. Hvala joj na strpljivosti i podršci tijekom pisanja ovoga rada. Hvala joj za svaki zagrljaj, toplu riječ, osmijeh i savjet tijekom moga obrazovanja.

Velika hvala mojoj sumentorici prof. Božici Vuić, koja je, osim što je izvrsna profesorica, divan čovjek. Hvala joj što me poučila kako je hrvatski jezik vrijedan, lijep i kvalitetan te kako to prenijeti učenicima. Baš zbog te svjesnosti o ljepoti jezika odlučila sam pisati rad iz ovog područja.

Najveću podršku tijekom cijelog školovanja pružala mi je moja obitelj, roditelji i sestre. Hvala im što su vjerovali u mene i bili mi vjetar u leđa kad je bilo najteže. Hvala mojim sestrama koje su me poticale i motivirale na pisanje ovoga rada i što su vjerovale da ću uspjeti. Svoj rad posvećujem njima, mojoj dragoj obitelji.

Hvala ravnateljima škola u Samoboru i Svetoj Nedelji u kojima sam provela istraživanje. Hvala im na razumijevanju i što su mi omogućili organizirane i kvalitetne uvjete za provedbu ispitivanja.

Hvala roditeljima i djeci koja su aktivno, veselo i puna znatiželje sudjelovala u istraživanju jer ovaj rad bez njih ne bi postojao.

1. UVOD

Fonološka svjesnost dio je mnogo proučavane metajezične svjesnosti. Smatra se kako je razvijenost fonološke svjesnosti jedan od čimbenika koji omogućuje uspješno čitanje i pisanje. Zbog utjecaja fonološke svjesnosti na početno opismenjavanje, u radu su navedeni rezultati istraživanja razine fonološke svjesnosti učenika koji pohađaju prvi razred osnovnoškolskog obrazovanja. U skladu s navedenim tvrdnjama mnogih autora kako se fonološka svjesnost razvija još u predškolskom razdoblju očekivalo se da će razina fonološke svjesnosti biti vrlo visoka kod većine učenika. Kao instrument ispitivanja razine fonološke svjesnosti korišten je test FONT (Subotić, Franc, 2015), a obuhvaćao je sljedeće zadatke: spajanje slogova, slogovnu segmentaciju, identificiranje početnog fonema, prepoznavanje rime, fonemsku segmentaciju, identificiranje završnog fonema, eliminaciju početnog fonema i fonemsku supstituciju. U radu se iznose teorijski opisi fonološke svjesnosti raznih autora stručnih radova i utjecaj fonološke svjesnosti na jezične djelatnosti (slušanje, govorenje, čitanje i pisanje) i na predčitačke vještine.

2. METAJEZIČNA SVJESNOST I TEORIJA MENTALNOG LEKSIKONA

Prema Beženu (2014) jezik je svaki sustav znakova koji služi za sporazumijevanje među pojedincima prema općenitom određenju. Jezik ljudskoga sporazumijevanja sadržajno se može odrediti kao sustav glasova, naglasaka, gramatičkih oblika, riječi, izraza i rečenica kojima ljudi izražavaju svoje misli i osjećaje, a po nastanku kao artikuliran i čujan sustav koji proizvode govorni ograni i kojim se prenose poruke. Nastajao je od jednostavnijih elemenata prema složenijima (od artikuliranih glasova preko riječi i većih govornih cjelina do jezičnoga sustava). Jezik je, stoga, ključan alat za sporazumijevanje koji ljudima omogućava razmjenu informacija i izražavanje emocija. S obzirom na to da je jezik ključan za ljudske intelektualne aktivnosti, proučavanje govornikova jezičnog ponašanja usmjerava se na otkrivanje različitih složenih odnosa koji su predmet istraživanja unutar različitih znanstvenih disciplina (Erdeljac, 2009).

Franc (2015) prema Kodžopeljić (2008:15) navodi da razvoj jezične svijesti predstavlja specifičan aspekt razvoja jezika kod djeteta koji se razlikuje od prirodne upotrebe jezika za izražavanje i razumijevanje poruka. Ističe kako se u psiholingvističkim istraživanjima sposobnost svjesnog usmjeravanja pažnje na jezičnu strukturu i pravila smatra posebnim dijelom jezičnog razvoja. Promatranje jezika na ovaj način naziva se metajezičnim jer se metajezik koristi za opisivanje samog jezika. Pojam "metalingvistički" počeo se koristiti 60-ih godina prošlog stoljeća, a Mattingly (1972) je bio jedan od prvih istraživača koji je proučavao povezanost između metajezične svjesnosti i početnog čitanja. Metajezična svjesnost složen je fenomen koji uključuje različite oblike, poput fonemske i slogovne svjesnosti, svjesnost o riječima, sintaktičku i pragmatičku svjesnost (Kodžopeljić, 2008).

Može se zaključiti da razvoj jezične svijesti, kao specifičan aspekt jezičnog razvoja, predstavlja ključni element u razvoju djetetove sposobnosti za promišljanje o jeziku. Prema navedenom metajezična svjesnost omogućuje djetetu da svjesno usmjerava pažnju na jezičnu strukturu i pravila, što je značajan korak u procesu ranog čitanja i pisanja. Različiti oblici metajezične svjesnosti, a jedna od njih je i fonološka svjesnost, imaju važnu ulogu u djetetovom jezičnom razvoju, pružajući temelje za bolje razumijevanje jezika i njegovih funkcija.

Franc (2015) ističe kako većina autora navodi četiri oblika metajezične svjesnosti: fonemsku, svjesnost o riječima, sintaktičku (gramatičku) i pragmatičku. Navodi da Gombert (1992) uvodi i peti oblik, metatekstualnu svjesnost. U osnovi se metajezična svjesnost može definirati kao sposobnost pojedinca da analizira jezik, manipulira njegovim strukturnim osobinama i tretira ga kao objekt mišljenja (Kodžopeljić, 1996).

Franc (2015) navodi da se unutar ovog kompleksnog fenomena nalaze različiti oblici svjesnosti: fonemska, fonološka, morfološka (Gillon zamjenjuje termin svjesnost o riječima s morfološka svjesnost), sintaktička i pragmatička. Kada je u pitanju čitanje, najviše istraživanja fokusirano je na povezanost između svjesnosti o glasovnoj strukturi jezika (fonemskoj i fonološkoj) i vještine čitanja. Ključna karakteristika svih oblika metajezične svjesnosti je sposobnost preusmjerenja pažnje sa značenja na formalne aspekte jezika.

Analizirajući teorije o razvoju metajezične svjesnosti, neprestano se nameće pitanje je li metajezična svjesnost preduvjet ili posljedica čitanja. U poglavlju rada *O fonološkoj svjesnosti* bit će predstavljena terminologija i teorijski okvir fonološke svjesnosti kao oblika metajezične svjesnosti, dok će u sljedećem potpoglavlju biti izložena teorija mentalnog leksikona koja je ključna za razumijevanje razvoja govora kao i metajezična svjesnost.

2. 1. TEORIJA MENTALNOG LEKSIKONA

Bežen (2014) navodi teorije o postanku jezika, odnosno govora, a to su: psiholingvistička teorija, teorija mentalnoga leksikona, kognitivno-razvojna teorija, teorija socijalnoga učenja i funkcionalistička teorija. Za razumijevanje važnosti fonološke svjesnosti bitno je istaknuti teoriju mentalnoga leksikona. Teorija mentalnog leksikona razvila se u novije vrijeme u okviru psiholingvistike. Erdeljac (2009) psiholingvistiku definira kao lingvističku disciplinu „čije istraživačko područje obuhvaća psihološke aspekte u proučavanju jezika na teorijskoj i na primijenjenoj razini. Prema Greeneu (1972) navodi da je termin psiholingvistika uveden 60-ih godina 20. stoljeća umjesto dotadašnjeg koji je bio psihologija jezika.

Psiholingvistika može se promatrati s dviju strana: teorijske i praktične. Na teorijskoj razini cilj psiholingvistike razvoj teorije jezika koja je dosljedna i psihološkoj i lingvističkoj strani, a može objasniti prirodu jezika, njegov proces usvajanja i različite aspekte njegove upotrebe. S praktične strane, psiholingvistika tradicionalno primjenjuje lingvistička i psihološka znanja na probleme čitanja, višejezičnosti, usvajanja prvog i učenja drugog jezika, kao i na govorne i jezične devijacije (Erdeljac 2009 prema Kess, 1992; Greene; 1972; Graman, 2000).

Jezik, kao ključna komponenta ljudskih kognitivnih aktivnosti, zahtijeva temeljito proučavanje jezičnog ponašanja govornika kako bi se otkrili složeni odnosi koji ga oblikuju. Odnosi koji oblikuju jezično ponašanje govornika predmet su istraživanja unutar različitih znanstvenih disciplina, a jedna od njih je psiholingvistika.

Bežen (2014) ističe da prema teoriji mentalnog leksikona svaka osoba ima u svom umu vlastito kognitivno „skladište riječi“ s podacima o riječima i njihovim međusobnim odnosima, pohranjeno u pamćenju, koje se aktivira za potrebe sporazumijevanja. Erdeljac (2009) navodi konstruktivizam koji se oslanja na teoriju razvoja kognitivnih sposobnosti Jeana Piageta ističući da do razvoja govora i ovladavanja jezičnim strukturama dolazi nakon što su već razvijene odgovarajuće kognitivne sposobnosti. Iznosi zaključak da jezično znanje proizlazi iz interakcije onoga što je dano i nasljeđem i okolinom.

Bežen (2014) navodi kako mentalni leksikon uključuje osobito fonološku, sintaktičku i semantičku razinu te predstavlja odnos između jezične strukture i uporabe jezika, prilagođen potrebama učenja jezika i komunikacije pomoću jezika. On se aktivira u svim situacijama uporabe jezika i pomoću njega se objašnjavaju dva načina uporabe riječi (govoreni i pisani, odnosno čitanje i pisanje kao auditivna i vizualna jezična aktivnost). Erdeljac (2009) također ističe da od prvog korištenja riječi u ograničenim kontekstima djeca s vremenom počinju riječi, u njihovoj simboličkoj funkciji, izdvajati iz zadanoga konteksta i koristiti ih u različitim situacijama. Proces sužavanja i proširivanja pomažu u definiranju i učvršćivanju značenja riječi te njihovog svrstavanja u određene kategorije. Na kraju se formira mreža u kojoj su te kategorije povezane na različite načine, čvršće ili slabije, što dovodi do strukturiranja mentalnog leksikona.

Modeli i strukture mentalnoga leksikona primjenjuju se osobito u proučavanju dječjega jezika i pogrešaka u govorenju i pisanju (Bežen, 2014). Usko su povezani s razvojem fonološke svjesnosti, koja ima ključnu ulogu u prepoznavanju i pravilnom korištenju glasovnih struktura jezika tijekom učenja početnog opismenjavanja. U sljedećem poglavlju iznijet će se teorijski okvir fonološke svjesnosti i njen utjecaj na razvoj jezičnih vještina.

3. O FONOLOŠKOJ SVJESNOSTI

Franc (2015) prema Rozin i Gleitman (1977), Bradley i Bryant (1983) navodi kako je termin fonološka svjesnost počeo ulaziti u upotrebu krajem 70-ih i početkom 80-ih godina iako je Bruce već 1964. opisao „fonemsku analizu izgovorenih riječi“, dok je Mattingly (1972) govorio o „lingvističkoj svjesnosti na fonološkoj razini“. Iz toga se može zaključiti da su autori već tada govorili o fonološkoj svjesnosti, iako terminologija još nije bila standardizirana.

Franc (2015) prema Gillon (2007) ističe kako je Marcel (1980) bio jedan od prvih autora koji je izričito spomenuo fonološku svjesnost opisujući je kao svjesnost o slogovnoj i fonemskoj strukturi riječi. Prema Lundberg, Olofsson i Wall (1980); Bradley i Bryant (1983) i Liberman (1989) navodi da se tek tijekom 80-ih godina termin fonološka svjesnost ustalio u istraživanjima, dok ju Hoover (2002) definira kao opći pojam za metalingvističku svjesnost bilo koje fonološke jedinice jezika uključujući foneme, slogove i rimu. Parafrazirajući Reid (2009); Snowling (2000); Whitehurst i Lonigan (1998, 2003) ističe da je prema mnogim istraživanjima fonološka svjesnost ključna za usvajanje čitanja i pisanja, a učenje abecednog pisma dodatno potiče njezin razvoj. Fonološka svjesnost odnosi se na svjesnost o fonološkim segmentima govora, koju su većinom predstavljeni u abecednoj ortografiji (Franc, 2015 prema Blachman, 2000). Može se zaključiti kako termin fonološka svjesnost dugo vremena nije bio jasno definiran i usustavljen, ali je unatoč tome bio predmet brojnih proučavanja i istraživanja.

Čudina-Obradović (2014) iznosi zaključke o zajedničkim svojstvima učenja čitanja bez obzira na jezik i pravopis. Jedno od tih svojstava je učenje čitanja u svim pismima abecednoga načela temeljeno na osnovnoj fonološkoj sposobnosti (mogućnost obrade podataka koja se temelji na govoru i sluhu). Pri poticanju fonološke svjesnosti važno je uključiti abecedno načelo, odnosno abecedni sustav kojemu pripadaju suvremena pisma. Abecedni sustav temeljen je na glasovnom, a ne slikovnom načelu, što znači da svaki grafem predstavlja glas ili skup glasova (fonem), što zahtijeva složene procese poput raščlanjivanja riječi u glasovne i vizualne jedinice (Čudina-Obradović, 1996). Prema tome proces čitanja uključuje niz koraka, od raščlambe riječi u glasove, povezivanja slova s odgovarajućim glasovima pa sve do razumijevanja značenja rečenice i cijelog teksta. Ključna faza u čitanju je pretvaranje slova u glasove, zbog čega je učenje abecednog načela i usvajanje korespondencije između slova i glasova od najveće važnosti (Čudina-Obradović, 1996). Abecedno načelo, kao važan prediktor čitanja, zajedno s fonološkom svjesnošću ukazuje na djetetovu sposobnost čitanja te je usko

povezano s razvojem govora, o čemu će detaljnije biti govora u potpoglavlju *Fonologija i razvoj djetetova govora*.

Postoje razne definicije i shvaćanja fonološke svjesnosti. Franc (2015) ističe da Torgesen (1997) fonološku svjesnost definira kao sposobnost uočavanja, razmišljanja i manipuliranja glasovima (sposobnost brisanja, dodavanja, zamjenjivanja slogova ili glasova) koje jezik sadrži. Navodi da se fonološka svjesnost razvija postupno, od četvrte godine djetetova života. Čudina-Obradović (2014) fonološku svjesnost definira kao mogućnost obrade podataka koja se temelji na govoru i sluhu i koja je urođena te prisutna već u najranijemu djetinjstvu. Fonološka svjesnost obuhvaća nekoliko sposobnosti: percepciju govora, produkciju govora, fonemsku svjesnost, kratkotrajno pamćenje verbalnog materijala, brzina imenovanja i pamćenje parova riječi. Prema definicijama, fonološka svjesnost ključna je vještina koja se razvija postupno od najranije dobi i podrazumijeva mnoge sposobnosti unutar jezika. Ima važnu ulogu u razvoju jezičnih i čitateljskih vještina, i to je čini jednim od temelja za uspješno početno opismenjavanje.

U mnogim se istraživanjima i literaturi termin fonološka i fonemska svjesnost koriste kao sinonimi. Franc (2015) navodi kako su Snow, Burns i Griffin 1998. godine među prvima eksplicitno ukazali na razliku između fonemske i fonološke svjesnosti tako što su fonološku svjesnost opisali kao „generalno uvažavanje zvučne komponente govora, odvojeno od značenja. Kada taj uvid uključuje razumijevanje činjenice da riječi mogu biti podijeljene u sekvence fonema, ova profinjena senzitivnost naziva se fonemskom svjesnošću“ (Snows, Burns i Griffin, 1998:51). Franc (2015) navodi kako i Subotić (2011) također upozorava na važnost terminološkog razlikovanja dvaju pojmova (fonološke i fonemske svjesnosti) koji se često koriste kao sinonimi. Čudina-Obradović (2014) fonemsku svjesnost definira kao djetetovu prirodenu osobinu i mogućnost svjesnog prepoznavanja glasova u riječi, njihova broja i položaja te svjesnog razmišljanja o strukturi riječi i koju mijenja ispuštanjem, dodavanjem, zamjenom i preokretanjem glasova. Visinko (2014) prema Cunningham, Cunningham, Hoffman i Yopp (1998) definira fonemsku svjesnost, odnosno, razumijevanje fonema najmanje glasovne jedinice, kao jedan od elemenata fonološke svjesnosti. Može se zaključiti da je fonološka svjesnost širi pojam od fonemske svjesnosti jer ona podrazumijeva razumijevanje da su izgovorene riječi sastavljene od manjih jedinica, odnosno glasova, koji se mogu analizirati i kojima se može manipulirati. Fonološka svjesnost obuhvaća sposobnosti prepoznavanja fonema unutar riječi i njihovo izdvajanje, zamjenjivanje, prepoznavanje, eliminiranje i sl. Prema Čudini-Obradović (2014) fonološka se svjesnost razlikuje od fonemske svjesnosti jer u

fonološku svjesnost pripadaju vještine poznavanja rime, prepoznavanje slogova i prepoznavanja riječi kao dijelova rečenice. S obzirom na navedeno fonološka svjesnost može se promatrati kao jednostavniji, nezreliji stupanj fonološke osjetljivosti koja je prisutna prije fonemske svjesnosti i može se očekivati od djeteta i prije 5. godine života. Uz navedene pojmove prihvaća se teza da fonološka svjesnost prethodi fonemskoj svjesnosti, stoga je bitno početkom formalnog obrazovanja utvrditi fonološku svjesnost učenika, odnosno njihovu sposobnost da u govorenome modalitetu jezika razlikuje riječi kao dijelove rečenice te prepoznaje rimu i slogove (na imanentnoj razini) (Budinski, 2019). Uzimajući u obzir razliku između fonemske i fonološke svjesnosti, u ovom radu koristit će se termin *fonološka svjesnost*, kojim se obuhvaća i fonemska i nefonemska svjesnost.

Kako bi se razumio i odredio fonološki razvoj, potrebno je definirati pojmove fonema i fonološke osjetljivosti, s obzirom na to da se ti pojmovi različito tumače u različitim znanstvenim disciplinama poput fonetike, fonologije, psiholingvistike, odnosno dječje fonologije. Čudina-Obradović (1996) fonem definira kao najmanju glasovnu jedinicu riječi o kojoj ovisi značenje riječi i u hrvatskom jeziku je često glas jednak fonemu. Tomić (2013) definira fonološku osjetljivost na sljedeći način:

„Fonološke reprezentacije su multimodalne mentalne reprezentacije koje sadržavaju različite vrste informacija. Fonološka osjetljivost je sposobnost prepoznavanja unutarnje strukture riječi. Ona povezuje fonološko procesiranje i metajezične sposobnosti“ (Tomić, 2013:63).

Glasovnu (fonološku) osviještenost Čudina-Obradović (1996) definira kao djetetovo uočavanje da se riječi mogu raščlaniti i na glasove, iako je prirodniji oblik raščlambe prema slogovima.

„Ta je osviještenost nužna za čitanje, jer omogućuje pojedincu da nizove slova prevede (dešifrira) u nizove zasebnih, pa zatim povezanih glasova. Glasovna osviještenost razvija se postupno, a osobito snažno između pete i šeste godine života. Razvoj glasovnog osvješćivanja pogoduju igre s glasovnom raščlambom riječi (uočavanje prvog i završnog glasa), igre s uočavanjem rime, te samo učenje čitanja, tj. primjena slova kao znakova za glasove.“ (Čudina Obradović, 1996:173)

Prema navedenom može se zaključiti da se razvoj fonološke svjesnosti odvija postupno, počevši od prepoznavanja većih jezičnih jedinica pa sve do manjih, što sugerira da fonološka

svjesnost obuhvaća niz različitih vještina i time se otvara pitanje je li fonološka svjesnost nužan uvjet za usvajanje pismenosti ili njezina posljedica.

3. 1. RAZVOJ RAZINA FONOLOŠKE SVJESNOSTI

Prema Čudina-Obradović (2003) prvi se znakovi svijesti o pisanom jeziku mogu primijetiti kod djeteta u dobi između dvije i pol i tri godine, kada počinje prepoznavati da netko čita ili piše te postaje svjesno da pisani tekst prenosi određenu poruku. Kolić-Vehovec (2003) ističe da se fonološka svjesnost razvija postupno, od četvrte godine djetetova života. Ona se javlja najprije kao prepoznavanje rime, a poslije i kao prepoznavanje prvoga glasa u riječi (Franc, 2015 prema Goswami i Bryant, 1990). Djeca u dobi između pet i šest godina sposobna su rastavljati riječi na glasove što predstavlja temelj za razvoj vještina čitanja (Franc, 2015). Razvoj svijesti o pisanom jeziku i fonološke svjesnosti kod djece započinje već u ranom djetinjstvu. Fonološka svjesnost razvija se postepeno i jedan je od pretkazatelja čitanja.

Tambić (2009) navodi razine razvoja fonološke svjesnosti kod djece. Dijete u dobi od tri do četiri godine prepoznaje i stvara rimu. Od četvrte do pete godine prepoznaje i rastavlja riječi na slogove. U dobi od pet i pol godina dijete prepoznaje prvi glas u riječi, sa šest godina rastavlja riječi na glasove i sastavlja smislene cjeline, odnosno riječi, a sa šest i pol godina stvara vezu slovo-glas. Sedmogodišnje dijete razvija sposobnost stvaranja novih riječi dodavanjem, oduzimanjem ili premještanjem glasova u riječima. Čudina-Obradović (2014) navodi oblike fonološke svjesnosti prema približnu redu pojavljivanja, a to su: prepoznavanje rime, stvaranje rime, smišljanje rime, prepoznavanje ne-rime, sinteza (slijevanje) slogova u riječ i rastavljanje riječi na slogove (dvosložna i višesložna riječ). Andrešić i sur. (2010) ističu kako dijete od šest do sedam godina usvaja fonološku svjesnost/slušnu analizu i sintezu: može izdvojiti prvi i zadnji glas u riječima, rastaviti riječi na glasove, spojiti glasove u smislenu riječ; uspostavlja se veza slovo-glas.

Za uspješno usvajanje vještina pisanja i čitanja, dijete prvo mora ovladati nizom osnovnih sposobnosti, poput povezivanja zvukova s odgovarajućim slovima abecede, te znati ta slova napisati i pročitati. Ključno je da dijete može analizirati riječi rastavljajući ih na manje dijelove. Prema tome fonološka svjesnost treba se nastaviti razvijati i poticati u prvom razredu primarnog obrazovanja jer predstavlja jedan od ključnih faktora u razvoju predčitačkih vještina, a time i kasnijem uspješnom učenju čitanja. S obzirom na navedene karakteristike fonološke

svjesnosti, u sljedećem potpoglavlju pozornost će biti usmjerena na fonološka obilježja u hrvatskom jeziku koja su važna za razvoj te svjesnosti.

3. 2. FONOLOGIJA U HRVATSKOM JEZIKU I RAZVOJ DJETETOVA GOVORA

Turk (1992) navodi kako su fonologija i fonetika dvije znanstvene, sestrinske, ali i autonomne discipline. Fonologija, koja je izrasla iz fonetike, od tridesetih se godina dvadesetoga stoljeća razvija u samostalnu disciplinu koja ima vlastiti predmet i posebne metode studiranja. Fonologija svoj interes istraživanja usmjeruje na funkciju glasova u jeziku. Turk (1992) fonologiju definira citirajući Leroy (1965:100):

„Fonologija, naprotiv, treba da proučava koje su glasovne razlike povezane u određenom jeziku sa značenjskim, kako se elementi koji služe diferencijaciji (ili obilježja) ponašaju međusobno i po kojim se pravilima međusobno udružuju... U glasovnoj materiji fonolog će odrediti samo ono što ima neku određenu funkciju u jeziku“.

Budući da se fonologija primarno bavi proučavanjem funkcije glasova u jeziku, fokusirajući se na glasovne razlike koje u određenom jeziku prenose značenje, definirat će se pojam fonema, odnosno glasa. Prema Turk (1992) fonem je najmanja jedinica lingvističke raščlambe, a prema Jelaska (2004) najmanja sljedbena jedinica u jezičnom sustavu za sporazumijevanje tako da razlikuje značenje iako je sama bez značenja. Fonem još naziva razlikovnim glasom koji služi za sporazumijevanje u jezičnom sustavu razlikovanjem značenja i po kojemu se razlikuju dvije jezične jedinice. Budući da fonologija proučava glasove i glasovne razlike, a fonem (glas) je najmanja jedinica jezičnog sustava, ključno ju je spomenuti pri objašnjavanju fonološke svjesnosti. Važno je povezati fonologiju i fonološku svjesnost koja je svjesnost o slogovnoj i fonemskoj strukturi jezika, a razvija se paralelno s razvojem djetetova govora. Dijete od ranog djetinjstva razvija govor i uočava glasove. U sljedećem potpoglavlju iznijet će se razvoj djetetova govora.

3. 2. 1. RAZVOJ DJETETOVA GOVORA

Budinski (2019) navodi kako dijete, usvajajući jezik, treba ovladati svim njegovim razinama, a u svakoj se razini pred djetetom nalazi puno zadataka (npr. naučiti mnoštvo riječi s njihovim značenjima i uporabnim vrijednostima, znati kako se riječi spajaju s drugima i mijenjaju u rečenicama, točno izgovarati glasove, ritam itd.). Kako bi dijete uspješno usvojilo jezik mora ovladati svim njegovim razinama, pri čemu se suočava s brojnim zadacima. Svaka od razina jezika ključna je za cjelovito jezično-govorno razvijanje djeteta. Jezične razine podijeljene su na različite kategorije. Jelaska (2007) jezične razine dijeli na značenjsku, gramatičku i uporabnu. Značenjske su razine: leksička (npr. znanje i uporaba različitih riječi, samoznačnih i suznačnih, frazema, kolokacija) i semantička (npr. značenje rečenica, sinonima, antonima, gramatičkih kategorija poput padeža). Uporabne su razine: pragmatična (npr. komunikacijska uloga jezika, ustroj i prilagodba poruke u kontekstu, ironija) i društveno-jezična (npr. pravila ponašanja, izrazi pozdravljanja, uporaba stila, idioma). Budinski (2019) ističe da se navedenim jezičnim razinama ovladava se u početnoj nastavi materinskog jezika istodobno s usvajanjem početnoga čitanja i pisanja (fonetska pismenost, prijenos glasa u slovo, vještina pisanja, čitanje, razumijevanje poruke). Stjecanje i manifestiranje jezičnih kompetencija u početnoj nastavi materinskog jezika temelji se na recepciji, produkciji i razumijevanju jezika, a te su aktivnosti povezane i rezultiraju usvajanjem jezika. S obzirom na navedeno, važno je naglasiti i detaljno opisati razvoj djetetova govora te sposobnost uočavanja glasova jer je dijete od rođenja izloženo jeziku i neprestano sluša glasove iz svoje okoline.

Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca i Letica (2004) govor definiraju kao čovjekovu višu psihičku aktivnost koja mu omogućuje priopćavanje svojih znanja, osjećaja, potreba i mišljenja drugim ljudima pomoću sustava znakova i simbola. Razvija se sustavno i predvidivim redoslijedom, a osnovni su simbol u ljudskom govoru riječi, a njegova najvažnija funkcija je komunikacija.

Budući da se govor razvija postupno i određenim redoslijedom, dijete već pri rođenju posjeduje predispozicije za učenje govora. Starc i sur. (2004) ističu da se razvoj govora odvija u nekoliko aspekata, a to su: glasovni (fonološki) razvoj, rječnički (značenjski) razvoj, razvoj gramatike, komunikacijski razvoj i razvoj znanja o govoru (metalingvistička svijest). Navedeni aspekti i govorni razvoj se mogu pratiti preko dva osnovna razdoblja: predverbalno i verbalno razdoblje. Predverbalno razdoblje traje od rođenja do prve smislene riječi, a verbalno je

razdoblje od prve smislene riječi do automatizacije govora (događa se oko desete godine) i dalje (bogaćenje rječnika, složenije rečenice, kultiviranje govora). Važno je naglasiti da se u predverbalnom razdoblju stvaraju važni preduvjeti za kasniji razvoj govora i jezika. Starc i sur. (2004) navode da se u prva dva mjeseca života dojenče glasa krikom, plačem i nekim fiziološkim zvukovima i prema Škariću (1988) tu fazu nazivaju fazom kričanja. U ovom je razdoblju prvo glasanje spontano, refleksno i odraz je fiziološkog stanja dojenčeta (ugode ili neugode). Dakle, ono u sebi nema komunikacijske usmjerenosti, ali ga okolina, posebice majka počinje brzo shvaćati kao signale djetetovih osjećaja. Sljedeću fazu koju navode je faza gukanja, a javlja se već tijekom drugog mjeseca. U tom razdoblju dijete počinje spontano proizvoditi jednostavne vokalne zvukove, artikulacijski prilično neodređene, ali artikularnije od dotadašnjeg glasanja. Gukanje je, za razliku od dotadašnjeg glasanja, povezano s osjećajem ugone. Starc i sur. (2004) sljedeću fazu nazivaju fazom slogovanja koja započinje oko 6. mjeseca kada dojenče uspije spojiti nekoliko jednakih slogova i pjevušeći ih ponavlja. Do kraja predverbalnog razdoblja dijete usvaja ključne funkcije koje mu olakšavaju svladavanje materinskog jezika. Posebno su značajne intonacija i ritam, koje djeca vrlo rano prepoznaju i počinju oponašati (Starc i sur., 2004). Djeca već u fazi slogovanja prepoznaju i reproduciraju melodičnost slogova, a kasnije ta melodičnost prelazi na izgovor riječi, a zatim i rečenica. Stoga je u primarnom obrazovanju važno da učitelj kao glasovni model bude melodičan i precizan u izgovoru glasova, riječi i rečenica. Jezik se razvija i uči sustavno, počevši od jednostavnijih elemenata poput glasova koji se spajaju u slogove, pa sve do složenijih kao što su riječi i rečenice. Kako se jezik razvija sustavno, tako se i fonološka svjesnost razvija od lakših dijelova prema zahtjevnijima. Detaljnije će o fonološkoj svjesnosti i nastavi početnog opismenjavanja biti govora u četvrtom poglavlju rada.

Starc i sur. (2004) navode da verbalno razdoblje počinje nastajanjem prvih riječi između 12. i 18. mjeseca, odnosno prema nekim autorima između 10. i 15. mjeseca. U toj fazi dijete holofrazama¹ uz geste i mimiku vrlo uspješno komunicira s okolinom. Potkraj 2. godine dijete oblikuje prvu rečenicu, najčešće od dvije riječi koje su ključne za poruku koju daje. Od te pojave prve rečenice počinje savladavanje gramatike i naglo napredovanje u razvoju govora. Navedeni autori četvrtu i petu godinu nazivaju godinama dječjih pitanja kada govor ima važniju ulogu u spoznajnom razvoju. Kako se dob djeteta približava 6. i 7. godini, djetetova artikulacija glasova postaje jasnija i počinje koristiti sve vrste riječi te je savladalo većinu rečeničnih struktura.

¹ Holofraze – prema engleskom, rečenice od jedne riječi. To su rečenice sastavljene od djetetovih prvih riječi koje su obično dvosložne imenice. Te riječi mogu tvoriti cijele iskaze uz mijenjanje značenja, ovisno o situaciji u kojoj su upotrijebljene (Starc i sur., 2004).

Također, ovladalo je gramatičkim pravilima i iznimkama. Starc i sur. (2004) ističu da dolaskom u školu, što se obično događa oko šeste ili sedme godine, dijete počinje usvajati pisani jezik. S obzirom da je jasan i pravilan glasovni govor preduvjet za učenje pisanog jezika, važno je i da učitelj koji je glasovni model bude također točan i dobar prilikom glasovnog govora. Ključna je pri tome i dobra razvijena fonološka svjesnost koja uvelike utječe na početno opismenjavanje djece na početku primarnog obrazovanja.

3. 3. ISTRAŽIVANJA O FONOLOŠKOJ SVJESNOSTI

S obzirom na to da je fonološka svjesnost ključna za usvajanje čitanja u bilo kojem abecednom sustavu, brojna su istraživanja koja potvrđuju i proučavaju ovu tezu. U nastavku će biti predstavljena neka inozemna istraživanja kao i istraživanja provedena u Hrvatskoj o važnosti fonološke svjesnosti pri učenju čitanja.

Franc (2015) navodi da je Lundberg 1980. godine proveo prvo veliko istraživanje o odnosu fonološke svjesnosti, mjerene kod djece predškolske dobi, i sposobnosti čitanja u prvim razredima osnovne škole. Bradley i Bryant su 1983. godine nadogradili Lundbergove rezultate, pokazujući neformalnu vezu između fonološke svjesnosti i čitanja te otkrili da kombinacija vježbanja fonološke svjesnosti s podukom o povezivanju grafema i fonema ima snažniji utjecaj na poboljšanje čitanja. Kasnija istraživanja (Franc, 2015 prema Whitehurst i Lonigan, 1998., 2003; Snowling, 2000; Reid, 2009) također su potvrdila da je fonološka svjesnost ključna za usvajanje čitanja i pisanja te da učenje čitanja abecednog pisma doprinosi razvoju fonološke svjesnosti. Franc (2015) spominje i istraživanja Goswami i Bryant (1990), Wagner i sur. (1997) o dvosmjernoj vezi između fonološke svjesnosti i učenja čitanja. Njihova istraživanja pokazuju da je osnovni aspekt fonološke svjesnosti preduvjet za svladavanje vještina čitanja te da napredovanje u svladavanju čitanja potiče razvoj složenijih oblika fonološke svjesnosti. Istraživanje koje je u Hrvatskoj provela Kolić-Vehovec (2003) također je pokazalo iste rezultate kao istraživanja navedenih autora. Autorica je ispitala 50-ero djece prije polaska u školu i na kraju prvoga razreda osnovne škole. Riječ je o longitudinalnoj studiji koja je trajala tri godine i obuhvatila je djecu predškolske dobi do završetka trećega razreda osnovne škole. Rezultati istraživanja pokazali su snažnu povezanost fonološke svjesnosti i čitanja, potvrđujući da je fonološka svjesnost prije polaska u školu dobar pokazatelj točnosti i tečnosti u čitanju. Također, utvrđeno je da iskustvo u čitanju doprinosi razvoju složenijih oblika fonološke svjesnosti pri čemu se misli na fonemsku svjesnost. U Hrvatskoj je provedeno nekoliko istraživanja koja se

bave provjerom utjecaja fonološke svjesnosti na razvoj čitanja, odnosno čitačkih vještina. Jedno takvo istraživanje je i ono Čudine-Obradović (1999) koja je pratila 119 djece prije polaska u prvi razred do kraja prvog razreda. Ustanovila je da je na tečnost čitanja utjecala najviše fonemska svjesnost, a glatkoća čitanja i razumijevanje smisla pročitano, bili su pod utjecajem predškolskoga poznavanja slaganja glasa i slova.

Još jedno istraživanje te tematike proveli su Bežen, Budinski i Kolar Billege pod nazivom *Procjena fonološke svjesnosti učenika prvoga razreda kao preduvjet za početno čitanje i pisanje (2013)*. Ispitali su fonološku svjesnost učenika prvoga razreda osnovne škole. Autori su u radu istaknuli da se razvoj vještina čitanja i pisanja temelji na slušnoj obradi. Budinski (2019) prema Kuvač (2007) navodi da slušno primljene informacije prolazi tri razine slušne obrade: slušnu percepciju, slušno razlikovanje i slušno prepoznavanje. Slušna percepcija je osviještenost o prisutnosti zvukova, slušno razlikovanje je sposobnost određivanja sličnosti i razlika među zvukovima, a slušno prepoznavanje podrazumijeva razumijevanje značenja riječi diferencijacijom zvukova. Budinski (2019) navodi da su autori istraživanja posebno izrađenim instrumentom ispitali fonološku svjesnost učenika sljedećim zadacima: određivanje granica riječi u rečenici, određivanje slogova u riječi, određivanje prvoga glasa u riječi, određivanje svih glasova u riječi, spajanje glasova u riječ, brisanje glasova, dodavanje fonema (prepoznavanje i umetanje). Istraživanjem je obuhvaćen uzorak od 127 učenika, a rezultati pokazuju da u najvećem postotnom udjelu točno odgovaraju na zadatke određivanja granica riječi u rečenicama i zadacima spajanja glasova u riječi. Uspješniji su bili i u rješavanju zadataka određivanja slogova u riječi, određivanje prvoga glasa u riječi i određivanje svih glasova u riječi. Manji je postotni udio učenika točno odgovorio na zadatke druge skupine, a to su brisanje fonema, dodavanje fonema odnosno prepoznavanje i umetanje. Budinski (2019) ističe da se prvom skupinom zadataka u istraživanju ispitivala slušna percepcija i slušno razlikovanje, a drugom skupinom zadataka ispitivala se slušno prepoznavanje. Pregledom srednjih vrijednosti uočili su da je rezultat bolji u prvoj skupini zadataka nego u zadacima druge skupine iz čega se može zaključiti da je više od pola učenika riješilo sve zadatke iz prve skupine, a samo mali postotak (4,72%) je točno riješilo sve zadatke iz druge skupine. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su djeca imala veće poteškoće sa slušnim prepoznavanjem nego sa slušnom percepcijom i razlikovanjem. Posljedica toga može biti ta da u ranoj dobi djeca prvo prepoznaju zvukove, koje potom pretvaraju u glasove, slogove i riječi, dok razumijevanje njihovog značenja dolazi tek kasnije.

Iz navedenog se može zaključiti da prepoznavanje razlika u razvijenosti ispitanih vještina među učenicima omogućuje učinkovito planiranje aktivnosti za poučavanje početnog

čitanja i pisanja, temeljeno na njihovom početnom stanju u predčitačkim vještinama glasovne analize i sinteze (Budinski, 2019).

U istraživanju koje je 2015. godine provela Vendi Franc ispitivale su se razlike u fonološkoj svjesnosti i ranome poznavanju slova kod djece predškolske dobi iz Montessori i redovitoga programa te njihov utjecaj na početno pisanje. Istraživanje ovoga tipa prvo je u Hrvatskoj i provedeno s djecom predškolske dobi. Bilo je usmjereno je na djecu urednoga jezično-kognitivnog razvoja. Uzorak ispitanika bila su djeca koja su pohađala dva različita vrtićka programa (u prvoj fazi), a u drugoj fazi djeca su bila školske dobi. Cilj istraživanja bio je ispitati koliko pohađanje dvaju različitih vrtićkih programa i razvijena fonološka svjesnost utječu na usvajanje čitanja. Autorica ističe da su rezultati pokazali da su djeca iz Montessori programa uspješnija u čitanju, odnosno da su pokazala bolju sposobnost čitanja od djece iz redovitog programa. Rezultati su potvrdili činjenicu da su fonološka svjesnost, promatrana sama za sebe i rano poznavanje slova, promatrano neovisno o fonološkoj svjesnosti, snažni prediktori čitačkih vještina djece.

Novije istraživanje u Hrvatskoj proveli su Kelić i suradnici (2021), a cilj rada bio je ispitati prediktore čitanja u hrvatskome jeziku, nakon tri godine sustavne poduke u čitanju. U istraživanje je bilo uključeno 80 sudionika (prosječne dobi 10 godina). Fonološka svjesnost ispitana je zadatcima brisanja i dodavanja fonema te zadatkom premetanja. Rezultati su pokazali važnost fonološke svjesnosti kao supresijske varijable za brzo imenovanje u predviđanju brzine čitanja pseudoriječi.

Rezultati navedenih istraživanja pokazuju da određene razine metajezične svjesnosti, posebno fonološka svjesnost, imaju značajan utjecaj na početno čitanje. Djeca s dobro razvijenom fonološkom svjesnošću obično lako usvajaju vještine čitanja i pisanje, pri čemu je ključna sposobnost razlaganja riječi na manje jedinice, najprije na slogove, a zatim na glasove. Istraživanja na predškolskoj djeci pokazuju da je uspješnost čitanja u prvom razredu povezana s razvijanjem fonološke svjesnosti, prema tome je u tom razdoblju važno sustavno poticati razvoj predčitačkih vještina. Poticanje tih vještina provodi se izlaganjem djece pisanim i slikovnim materijalima, a polaskom u školu uključivanjem u jezične igre i vježbe. U prvom razredu primarnoga obrazovanja ključnu ulogu ima učitelj jer je uspješnost čitanja povezana i s vrstom i načinom podučavanja. S obzirom na navedena istraživanja o utjecaju fonološke svjesnosti na učenje čitanja, u sljedećem poglavlju pozornost će biti usmjerena na nastavu početnog opismenjavanja, s posebnim naglaskom na ulogu fonološke svjesnosti.

4. FONOLOŠKA SVJESNOST I NASTAVA POČETNOG OPISMENJAVANJA

Visinko (2014) definira čitanje kao složenu jezičnu djelatnost, vještinu i sposobnost. Psihologija objašnjava i tumači dekodiranje i razumijevanje teksta koji se čita. Dekodiranje pretpostavlja fonološku svjesnost, tj. čitatelj prepoznaje foneme od kojih je riječ sastavljena i može njima upravljati, odnosno sastavljati riječi, rastavljati, raščlaniti riječi na jedinice koje razlikuje u govoru kao glasove, a u pismu kao slova (grafeme). Visinko (2014) za dodatno objašnjenje važnosti fonološke svjesnosti citira dio izvješća Mreže Eurydice (*Poučavanje čitanja u Europi*, svibanj 2011., str. 32): *Postoji opće slaganje o važnosti fonološke svjesnosti kao prediktoru razvoja čitanja, osobito u raznim fazama*. Kod usvajanja čitanja ključno je prepoznati foneme, sastaviti ih u riječi te ih potom razložiti na govorne jedinice koje se razlikuju kao glasovi. Stoga je fonološka svjesnost važan prediktor uspjeha u čitanju, posebno u nastavi početnog opismenjavanja.

Na usvajanje fonološke svjesnosti bitno utječu kognitivne sposobnosti, kratkoročno verbalno praćenje i jezično razumijevanje. Fonološka je svjesnost predvještina čitanja i ključna je za razvoj čitanja i pisanja. Najviša je razina glasovne osjetljivosti sposobnost analiziranja i sintetiziranja glasova koji tvore riječ. Budući da je glas najmanji dio izgovorene riječi koji je bitan za razlikovanje značenja, fonološka svjesnost ima ključnu ulogu u uvodu učenja čitanja i pisanja. Ona je važna jer podrazumijeva prepoznavanje glasova i njihovo pravilno slaganje u riječi kojima se mijenja značenje te to služi kao čvrsta osnova za prijenos glasova u slovo. Govoreni jezik prethodi pisanome jeziku pa se učenje čitanja može promatrati kao učenje vizualnih oblika koji na pravilan način odgovaraju riječima koje već postoje u govorenome jeziku (Budinski, 2019).

Može se zaključiti da su sposobnost čitanja i pisanja međusobno čvrsto i funkcionalno povezane, pa metodička pouka, slijedom nastavnih etapa i situacija, treba biti usklađena sa zahtjevima razvoja fonološke svjesnosti i prijenosa glasa u slovo. Fonološki deficit događa se ako bilo koja temeljna sposobnost nije dobro razvijena (percepcija govora, produkcija govora, fonemska svjesnosti i sl.); a nije razvijena zbog genetskih deficita i slabije funkcije dijelova lijeve i desne moždane polutke (Budinski, 2019).

Prema dokumentu *Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrjednovanje* (2005), kojeg Visinko (2014) navodi, određuju se kompetencije na materinskome jeziku koje se temelje na komunikacijskim jezičnim kompetencijama, a to su: lingvističke (jezične), sociolingvističke (društvenojezične) i pragmatične kompetencije (koje se odnose na

funkcionalnu uporabu jezika u skladu s poznavanjem načela uporabe). Lingvističke (jezične) kompetencije očituju se pri čitateljevu poznavanju i razumijevanju riječi (leksička kompetencija), što je u priličnoj vezi sa značenjem (semantičkom kompetencijom) te s morfologijom i sintaksom (gramatičkom kompetencijom). Osim lingvističke (jezične) kompetencije, čitanje naglas otkriva još tri čitateljeve jezične kompetencije, a to su: fonološka (zvučni ostvaraj teksta vrlo je složen jer obuhvaća izgovaranje glasova i slogova u riječima, naglašavanje i intonaciju), ortografsku (pravopisnu) i ortoepsku (pravogovornu), koje se odnose na prepoznavanje i primjenu interpunkcije u zvučnim ostvarajima te čitanje u skladu s pravogovornom normom.

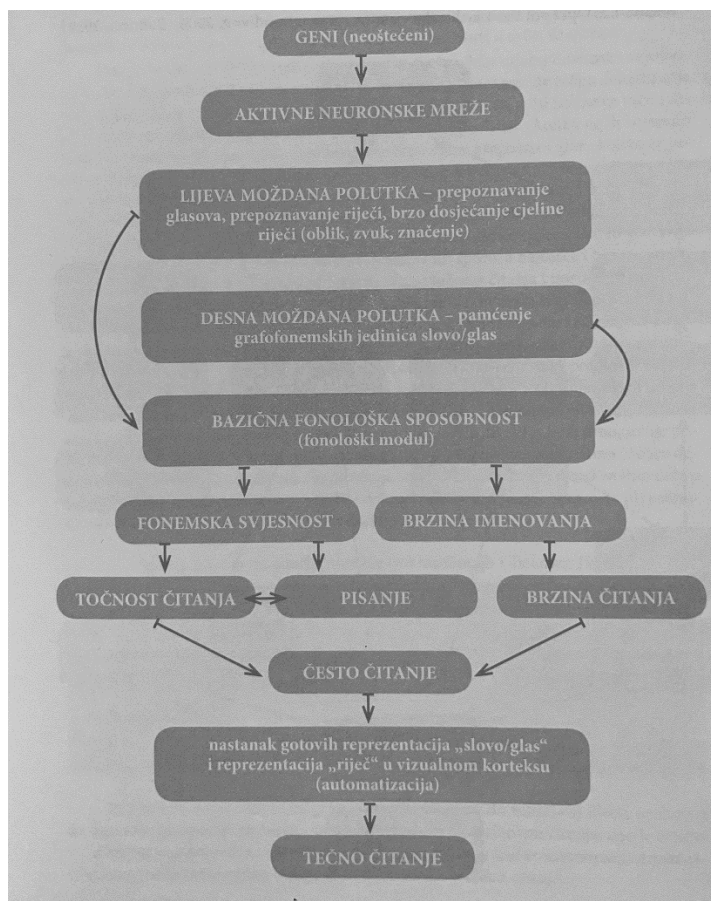
Može se ustvrditi kako dijete pri usvajanju materinskoga jezika stječe određene kompetencije, a kao čitač koji čita naglas stječe fonološku kompetenciju koja obuhvaća izgovaranje glasova u riječima. Prema navedenom važno je kod djece razvijati fonološku svjesnost koja je temelj početnom čitanju kako bi dijete moglo razvijati fonološku kompetenciju prilikom čitanja naglas.

Bežen (2014) ističe da je čitanje vrlo složen psihički proces tijekom kojega se događaju ostali procesi, a najvažniji od njih su: raspoznavanje slova/glasova u riječima (tekstu) koje se čitaju, povezivanje glasova/slova u riječ, rečenice i tekst i razumijevanje pročitane riječi, rečenice, teksta. Autor navodi etape razvoja čitanja, a prva etapa je predškolska etapa (od 2. do 6. godine života) kada dijete raspoznaje glasove, uočava glasove koji se podudaraju (rimovanje stihova u dječjim pjesmicama), razlikuje prvi glas u riječi i na njega nadovezuje ostatak riječi, nekoliko kraćih riječi zna globalno pročitati. Druga je etapa početno čitanje u prvome razredu kada dijete dekodira slova, povezuje ih u riječi i rečenice i razumije tekst.

Može se zaključiti kako se prema Beženu (2014) dijete već od ranog djetinjstva pa do predškole priprema za početno čitanje u prvome razredu. U tom razdoblju djeca urednog razvoja trebala bi razvijati fonološku svjesnost, a u prvom razredu je u potpunosti razviti kako bi bili spremni za početno pisanje i čitanje.

Prema Erdeljac (1997) naše lingvističko znanje uključuje mehanizme koji su s jedne strane odgovorni za generiranje jezičnih poruka, a s druge strane za njihovu analizu. Ovi mehanizmi ne samo da omogućuju razumijevanje jezika, već također rasvjetljuju procese jezične proizvodnje. I proizvodnja i razumijevanje mogu imati svoju govorenu i pisanu formu. Uobičajena je zadaća čitanja ili pisanja da se iz vizualnog ili glasovnog oblika izvede značenje. Da bi se ta zadaća obavila, moraju ulazne perceptivne informacije aktivirati pohranjeno znanje o riječima koje prikazuju.

Čudina-Obradović (2014) iznosi pregled suvremenih spoznaja o čitanju, pet najvažnijih sastavnica predčitačkih vještina (fonemska svjesnost, primjena abecednog načela, tečnost, razumijevanje i motivacija) i razmatranje koje posljedice za razumijevanje podučavanja čitanja imaju spoznaje o svakoj o njih. Suvremeno razumijevanje čitanja i učenja čitanja uzima u obzir dva izvora vještine čitanja: unutarnji (osobine pojedinaca) i vanjski (posljedica kvalitete i brige okoline, prilika za učenje i metode podučavanja čitanja). Prema osnovnoj shemi nastanka čitanja u djece normalnih bioloških preduvjeta (Čudina-Obradović, 2014) vidljivo je kako jedan od preduvjeta vještine čitanja temeljna fonološka sposobnost koja se dijeli na fonemsku svjesnost i brzinu imenovanja. Ako bilo koja od tih osnovnih sposobnosti nije dobro razvijena, zbog genskih deficita i slabije funkcije dijelova lijeve i desne moždane polutke, javlja se fonološki deficit. Fonološki deficit uzrokuje slabije rezultate čitanja.

Slika 1. Preduvjeti vještine čitanja (prilagođeno prema Morton i Frith, 1995.; Shaywitz, 2003.; Blomert, 2010.) (Čudina-Obradović, 2014, 15)

Navedene spoznaje ističu važnost ranog prepoznavanja i intervencije u razvoju fonoloških vještina kako bi se osigurao uspješan napredak u učenju čitanja. Budući da djeca razvijaju svoje fonološke sposobnosti od ranog djetinjstva, važno je provoditi intervencije u razvoju tih sposobnosti već u predškolskom razdoblju i nastaviti ih provoditi kroz nastavu početnog opismenjavanja. Time se osigurava da proces učenja čitanja bude što uspješniji.

Čudina-Obradović (2014) definira fonološki sustav kao elementarni sustav govora i čitanja koji obrađuje foneme, jedinice govora koje određuju značenje riječi. Fonem je onaj glas u riječi koji određuje značenje riječi. Svaka se riječ koju čujemo ili izgovorimo sastoji od fonema (glasova). Mogu se govoriti i rabiti riječi i bez znanja o tome koji su glasovi u toj riječi, riječ koja se čuje izgovara se kao cjelina. Međutim, kada se ta riječ želi napisati onda se treba znati od kojih se glasova sastoji riječ jer je naše pismo, kao i u većini europskih i svjetskih jezika, glasovno i abecedno. Utemeljeno je na načelu da će se svaki glas koji se može čuti u riječi označiti posebnim, uvijek istim znakom (slovom). Ako svakom glasu odgovara jedan znak, slovo, a zna se pravilo slaganja glasa i slova, onda će se jednostavnim kodiranjem i dekodiranjem moći čitati zapisano (dekodiranje – čitanje) ili zapisati govor (kodiranje – pisanje).

Nastava početnoga opismenjavanja strukturirana je tako da dijete najprije uči prepoznati glasove, zatim kako ih zapisati i identificirati njihovu poziciju u riječi. Nakon toga dijete slaže ili zapisuje te glasove kao slova kako bi formiralo riječi. Kada dijete usvoji sva slova i nauči ih koristiti za tvorbu riječi i rečenica, slijedi čitanje i pisanje tih riječi i rečenica. Prema navedenom, jasno je da je fonološka svjesnost ključna za proces dekodiranja i kodiranja prilikom čitanja i pisanja. Bez dobre fonološke svjesnosti koja uključuje i fonemsku svjesnost, čitanje i pisanje mogu biti otežani, što često dovodi do pogrešaka.

Čudina-Obradović (2014) navodi teorije leksičke jedinice koje mnogo bolje objašnjavaju čitanje u različitim jezicima i omogućuju međujezične usporedbe bolje nego što su mogle dotadašnje teorije usvajanja čitanja. Jedna od teorija je *Teorija metalingvističkoga razvoja* Jeana Gomberta (1992.) koja ističe fonološku svjesnost kao slušanje glasova u riječi i rješavanje različitih zadataka pomoću tih glasova. Ako dijete može ispuniti taj zadatak, fonemska je svjesnost razvijena i omogućuje mu izvođenje zadataka kao što je izostavljanje fonema u riječi ili rastavljanje riječi na glasove. Gombert naglašava kako najmanja metalingvistička jedinica, glas, neće biti osviještena ako metoda podučavanja naglašava čitanje cjelovite riječi bez segmentacije na glasove. Teorija Philipa Seymoura (2007) definira čitački razvoj kao pretvaranje prirođenih (epilingvističkih) struktura u osviještene (metalingvističke) reprezentacije glasova što je posljedica zahtjeva okoline za obilježavanjem glasova u počecima

čitanja, odnosno početkom čitanja nastaje glasovna osviještenost i povezivanje glasova sa slovima. Seymour pretpostavlja da se ta pretvorba događa tijekom četiriju razdoblja i stjecanje znanja o slovima i njihovo povezivanje s glasovima svrstava u nultu fazu, a pravopisnu pismenost kojom nastaje temelj za slogovnu podjelu (kao i dijeljenje riječi na prvi glas-nastavak ili prvi glas-rima) svrstava u drugu fazu. Zaključno, Čudina-Obradović (2014) pruža uvid u teorije leksičke jedinice koje bolje objašnjavaju čitanje u različitim jezicima i omogućuju učinkovitije međujezične usporedbe. Navedene teorije zajedno naglašavaju složenosti i važnost metalingvističkog razvoja u procesu čitanja i pisanja.

Fonološka svjesnost nije samo prediktor uspjeha u čitanju, već je također ključna za usvajanje pisanja. U procesu početnog opismenjavanja, fonološka svjesnost ima značajnu ulogu u učenju pisanja jer omogućuje djeci pravilno prepoznavanje i korištenje glasova u pisanju riječi. Reberski (2014) ističe kako je hrvatska latinica pretežno fonetska za razliku od srpske ćirilice koja je rijedak primjer u potpunosti fonetskoga pisma. Većina pisama utemeljenih na latinici pretežno su ili relativno fonetska. Zbog pretežnog fonetskog obilježja hrvatskog pisma važno je usvajanje fonološke svjesnosti kako bi učenici u prvom razredu mogli ostvarivati obrazovna postignuća koja su određena *Kurikulumom*, a na ta znanja i postignuća nadograđivati ostala znanja u budućim razredima njihova školovanja.

Bežen (2014) naglašava da je prvi razred osnovne škole jedno od najsloženijih, najtežih i zato metodički najvažnijih razdoblja tijekom čitavog obrazovanja. U tom je periodu ključna uloga učitelja poučiti dijete čitanju i pisanju na hrvatskom jeziku te ga uvesti u osnovne strukture i obilježja književnoga teksta. Nauči li ih to dobro, znači da je ostvarena zadaća prvoga razreda te da je dijete steklo polaznu osnovu za uspješno daljnje školovanje. Autor navodi nekoliko uporišta metodičkog pristupa početnome čitanju i pisanju na hrvatskome jeziku, a neki su od njih: organizirano učenje slova/glasova te pisanja i čitanja utemeljeno je na suvremenim spoznajama razvojne psihologije, psihologije učenja i psiholingvistike o učenju i poučavanju govora i jezika te početno učenje glasova i slova funkcionalno je povezano s učenjem prvih gramatičkih struktura i početnim ulaženjem u jezik književnosti. Prema navedenom autori udžbenika trebaju uključiti nastavne jedinice kojima se potiče razvoj fonološke svjesnosti, dok učitelji na adekvatan način trebaju primijeniti odgovarajuće metode u neposrednom odgojnom-obrazovnom procesu. Ishodi kojima se postiže poticanje fonološke svjesnosti, izložit će se detaljno u sljedećem potpoglavlju kroz analizu *Kurikuluma nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije*.

4. 1. NASTAVA POČETNOG OPISMENJAVANJA U „Kurikulumu nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije (2019)“

Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije (2019) temeljni je odgojno-obrazovni dokument prema kojem su izdvojene četiri jezične djelatnosti (slušanje, govorenje, čitanje i pisanje). Sve četiri jezične djelatnosti obuhvaćene su nastavom početnog opismenjavanja u prvim dvjema godinama primarnog obrazovanja. Sveobuhvatan je dokument koji povezuje sve razine obrazovnog procesa učenja i poučavanja hrvatskog jezika. Opisuje svrhu predmeta, znanstvene i stručne smjernice te načela koja oblikuju pristupe učenja i poučavanja. Odgojno-obrazovni ciljevi predstavljaju opća očekivanja o znanjima i vještinama koje učenici trebaju steći, dok odgojno-obrazovni ishodi precizno definiraju što učenici trebaju znati i moći u svakoj godini nastave. Predmet Hrvatski jezik organiziran je u tri međusobna povezana predmetna područja, a to su: hrvatski jezik i komunikacija, književnost i stvaralaštvo te kultura i mediji.

Analizirat će se zastupljenost poticanja razvoja fonološke svjesnosti te prisutnost pojmova glasa, prepoznavanja i razlikovanja glasova u *Kurikulumu (2019)*. Područje, odnosno domena iz koje će se navoditi ishodi je A Hrvatski jezik i komunikacija. Obrazovni ishod za prvi razred osnovne škole glasi *Učenik čita tekstove primjerene početnome opismenjavanju i jezičnome razvoju*. (razrada je tog ishoda povezivanje napisanog slova s glasom i povezivanje glasova i slova u slogove i cjelovitu riječ te riječi u rečenicu). Sljedeći ishod glasi *Učenik piše školskim formalnim pismom slova, riječi i kratke rečenice u skladu s jezičnim razvojem*. (razrada je tog ishoda povezivanje glasa s odgovarajućim slovom i povezivanje glasova i slova u cjelovitu riječ, a riječi u rečenicu). Sljedeći je ishod *Učenik prepoznaje glasovnu strukturu riječi te glasovno analizira i sintetizira riječi primjereno početnomu opismenjavanju*. (razrada je ishoda prepoznavanje glasovne strukture riječi, uočavanje početnog, središnjeg i završnog glasa u riječi, izvođenje glasovne analize i sinteze i pravilno izgovaranje glasova i naglašavanje riječi primjerene početnomu opismenjavanju).

Može se uočiti kako se prema *Kurikulumu (2019)* kroz obrazovne ishode određuje razvoj fonološke svjesnosti, a ponajviše u ishodu OŠ HJ A.1.7 (*Učenik prepoznaje glasovnu strukturu riječi te glasovno analizira i sintetizira riječi primjereno početnomu opismenjavanju*), koja je jedno od temelja za početno opismenjavanje.

4. 2. PREDČITAČKE VJEŠTINE

Za razumijevanje razvoja čitanja u nastavi početnog opismenjavanja ključno je istaknuti važnost razvoja predčitačkih vještina te ulogu fonološke svjesnosti u njihovu oblikovanju i usvajanju.

Visinko (2014) ističe da ako se prepoznavanje glasova ostvaruje što više automatizirano, to će čitatelj brže dekodirati riječ koju može pročitati. Dekodiranju se pridružuje i razumijevanje. Ti se procesi sustavno i organizirano poučavaju i uče u škole, u prvome obrazovnom ciklusu, u kojem je odlučujući prvi razred. Za početno stjecanje čitačkih vještina u školi dijete se prethodno treba pripremati, svladati predčitačke vještine, a to je moguće i lako ostvarljivo u svakodnevnoj komunikaciji s odraslima koji se o djetetu skrbe i njime se bave u punom smislu te riječi. Da bi na početku prvoga obrazovnoga ciklusa dijete, odnosno učenik, lakše, bolje i brže uvježbavalo i razvijalo čitačke vještine koje se odnose na postizanje automatizacije u prevođenju glasova u slova i slova u glasove, glasovnu osjetljivost treba razvijati što ranije.

Predčitačke su vještine koje Visinko (2014) navodi prema Eurydiceovu izvješću (*Poučavanje čitanja u Europi, 2011., str. 132. – 133.*), a potrebne za razumijevanje važnosti fonološke svjesnosti na razvoj tih vještina su: razumijevanje jezičnih razina: riječi, koja je sastavljena od glasova/slova; rečenica, koja je sastavljena riječi; teksta, koji je sastavljen od rečenica te prepoznavanje pojedinačnih glasova u riječi, rastavljanje riječi na glasove i sastavljanje glasova u riječ.

Prema Čudina-Obradović (1996) predčitačke su vještine svjesnost djeteta o pisanom jeziku, i to o njegova tri aspekta: funkciji pisanoga jezika, o tehničkim karakteristikama pisma i o procesima i tehnici čitanja. Dijete već s dvije i tri godine razvija svijest o funkciji pisanog jezika. Djeca u dobi između 4. i 5. godine razvijaju svijest o tehničkim i dogovornim karakteristikama pisma što bi značilo osvješćivanje pojmova o pismu (osvješćivanje razlike u slovima, svijest o smjeru pisanja, slijeva nadesno i odozgo – dolje; razumijevanje osnovne interpunkcije, usvajanje rječnika koji opisuje pismo i njegove karakteristike – riječi: slovo, riječ, točka). Osobito je važno pojavljivanje svijesti da su riječi u pismu zasebne vizualne jedinice. Postupno se u ovoj fazi pojavljuje i osviještenost glasovne strukture riječi, odnosno da se svaka riječ sastoji od zasebnih glasova. Ta se osviještenost pojavljuje najprije kao prepoznavanje rime i pamćenje pjesmica u rimi, a poslije i kao prepoznavanje prvoga glasa u riječi. Čudina-Obradović (1996) navodi da je između 5. i 6. godine naglo poboljšanje u

zamjećivanju glasovne strukture riječi. Ono se očituje kao spremnost na igru s rastavljanjem riječi na glasove, uživanje u rimi i uočavanje aliteracije. Ta je svijest osnova za razvoj čitačke vještine jer omogućuje djetetu da tijekom glasovnog govora podijeli u apstraktne jedinice – foneme koji će odgovarati pisanim simbolima – slovima. Grafo-foničko znanje razvija se između šeste i sedme godine, a kod neke djece i ranije, kada postaju svjesna veze između glasa i njegova pisanog simbola (slova). U tom trenutku djetetova spremnost za učenje čitanja doseže vrhunac. Usvajanjem korespondencije između glasa i slova dijete poboljšava prečitačku vještinu raščlambe riječi na glasove. Djeca postaju sposobna za glasovnu analizu riječi, prepoznaju glasovne igre, aliteraciju te mogu svrstavati riječi prema početnom i završnom glasu. Na pravilan razvoj predčitačkih vještina utječe kvalitetno i pisanim sadržajima bogato dječje okruženje, ali i poučavanje koje će olakšati i glasovno osvješćivanje i primjenu abecednog načela.

Čudina-Obradović (1996) ističe da kronološka dob nije mjerilo čitačke zrelosti: mnoga djeca u dobi od sedam godina koja pokazuju predčitačku zrelost primjerenu dobi djetetu od 4 godine, a i obrnuto. Zato bez obzira na to koje je dobi dijete, valja početi od jednostavnih aktivnosti i igara, te brzo prijeći na teže, ako to dijete može, ili postupno doći do težih dijelova, kada dijete polako „svladava“ jednostavnije. Jezične igre bit će detaljnije obrađene u sljedećem poglavlju, gdje će se istraživati jezične djelatnosti slušanja i govorenja.

5. UTJECAJ FONOLOŠKE SVJESNOSTI NA JEZIČNE DJELATNOSTI (SLUŠANJE I GOVORENJE)

U nastavi hrvatskoga jezika veliku ulogu imaju osnovne jezične djelatnosti, a to su: slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. U prvome razredu osnovne škole tijekom nastave hrvatskoga jezika važno je uključivati i razvijati sve jezične djelatnosti kako bi se razvijale jezične, govorne i komunikacijske sposobnosti i koristile u daljnjem školovanju odnosno u ostalim razredima.

5. 1. GOVORENJE

Pavličević-Franić (2005) definira jezik kao organizirani sustav znakova i pravila koji se može ostvariti u usmenom obliku (govorom) i pismenom obliku (pismom). Govor je auditivno (zvučno, slušno) sredstvo realizacije jezika, a govoreni jezik, odnosno usmeno izražavanje temeljni je oblik sporazumijevanja u povijesti ljudske komunikacije i znatno stariji od pisanja. Usvaja se spontano, bez posebnoga učenja i zato ga se svrstava u primarne jezične djelatnosti. Jedinice govorenoga jezika koje služe izražavanju su glasovi, a glas je najmanji odsječak izgovorene riječi. Kada neki glas, tvoren na određenom mjestu i izgovoren na određeni način, počinje utjecati na razlikovanje značenja u riječima, postaje fonem. Fonemi su bitni za značenje jer raspodjelom i udruživanjem s drugim fonemima nastaju riječi različita značenja. Ključna podudarnost između jezika, govora i komunikacije leži u tome što se govor, kao spontano usvojena jezična djelatnost, koristi glasovima za prijenos značenja. Kada glasovi postanu fonemi, čime počinju razlikovati značenja riječi, jezik postaje učinkovit alat za komunikaciju. Tako je uspješna komunikacija moguća zahvaljujući usklađenosti jezika kao sustava, govora kao načina izražavanja i fonološke strukture koja omogućava razlikovanje i prenošenje značenja.

Bežen (2014) govor definira kao fiziološku, glasovnu (fonetsku) i sluhovnu (akustičku) pojavu, što znači da u proizvodnji govora sudjeluju, uz pomoć slušnih, govorni organi (fiziologija) koji artikuliraju glasove (fonetika), a koji se onda zvučnim putem prenose sugovorniku ili slušatelju (akustika). Iz takve prirode govora proizlazi da u nekom jeziku dobro može govoriti ona osoba koja ima normalno razvijene govorne organe, koja dobro artikulira glasove toga jezika te koja ima normalno razvijen sluh.

Starc i sur. (2004) navode glavne prekretnice u razvoju govora. Dijete od tri do pet godina ima znatno poboljšan izgovor, počinje prepoznavati glasove u riječima, prepoznaje rima, prvi glas u riječi, glas unutar riječi, sintezu glasova u riječi, počinje razumijevati vezu glas-slovo. Dijete od šest do sedam godina počinje upotrebljavati intonaciju za davanje značenja poruci, razlikuje i prepoznaje glasove u riječi pomoću brojenja, imenovanja, izostavljanja, zamjene i promjene redoslijeda glasova, razumije abecedno načelo (šifriranje i dešifriranje).

Prema Erdeljac (1997) govoreni je jezik visoko strukturiran sustav, a njegova se organizacija može identificirati na različitim lingvističkim razinama, a na fonološkoj razini red fonema vrlo je ograničen. Govornici su ekstremno osjetljivi na fonotaktičku strukturu svojega jezika. Velika je vjerojatnost da slušatelji u procesiranju jezičnih podataka koriste znanje o ograničenjima u slijedu fonema, a fonotaktička ograničenja osobito su upotrebljiva na početku izričaja, kad još nema prethodnoga konteksta koji bi mogao ograničiti izbor riječi.

Erdeljac (1997) je navela istraživanje Colea i Jakimika (1978) o utjecaju prethodnog konteksta na prepoznavanje riječi u povezanom govoru eksperimenta „praćenja fonema“.

„Slušateljima su prezentirane rečenice ili kratke priče u kojima su riječi pogrešno izgovarane tako da postaju besmislene (npr. umjesto „dječak“ izgovoreno je „pječak“), a ispitanici su pritiskom na taster označavali jesu li ili nisu čuli pogrešan izgovor. Mjereno je vrijeme reakcije od početka pogrešno izgovorenog fonema. I ovi su rezultati pokazali da se brže detektira pogrešno izgovorena riječ ako je ograničena prijašnjim kontekstom.“ (Erdeljac, 1997:106).

Može se zaključiti da prepoznavanje riječi neposredno koristi različite vrste znanja. Jedno od temeljnih znanja i vještina fonološka je svjesnost kako bi se fonemi u izgovorenoj riječi prepoznali i mogli razlikovati, zatim spojiti u riječ koja se lakše prepoznaje uz neki kontekst ili neko drugo znanje.

Govor je urođen, a čitanje nije. Nasljeđivanjem živčanih struktura dijete stječe sposobnost primanja i razumijevanja govora iz svoje okoline. Iako su govor i pismo utemeljeni na fonološkom kodiranju, govorno se kodiranje obavlja automatski, bez svjesnog napora. To znači da se za govor ima ugrađeni, naslijeđeni fonološki modul, a nema ga za čitanje i pisanje. Za čitanje se treba posuditi fonološki modul koji služi za govor, a za pisanje se vizualni materijal mora najprije obrađivati u modulu koji je prvobitno bio namijenjen govoru, glasovima. Čitač mora prilagoditi napisane riječi svojem fonološkomu modulu koji ne može obrađivati pisane znakove, nego zvučne znakove, glasove. Stoga pisane riječi mora pretvoriti u glasove, u

foneme, jedini oblik koji njegov govorni sustav može prepoznati. Zbog toga svaki početnik čitač mora najprije ovladati vještinom pretvaranja napisane riječi u oblik koji njegov prirodni govorni sustav može prepoznati. To znači pretvoriti napisanu riječ, niz nerazumljivih vizualnih znakova, u slijed, niz fonema, glasova koje čuje u svijesti. Kada dijete prepozna riječ kao da je sastavljena od pojedinačnih glasova koji slijede u nizu, usvojilo je fonemsku svjesnost, dakle postizanje fonemske svjesnosti prvi je korak u učenju čitanja (Čudina-Obradović, 2014).

Erdeljac (1997) navodi kako je govor primarni oblik jezičnoga djelovanja i zato je percepcija govora prirodniji način procesiranja nego čitanje. Sposobnost djeteta da nauči čitati ovisi, među ostalim, o sposobnosti segmentiranja auditivnog ulaza u foneme, dakle mehanizam čitanja ovisi o procesiranju govora.

Zaključno, govor je primarni oblik jezičnog djelovanja, zbog čega je percepcija govora prirodniji proces od čitanja. Sposobnost djeteta da nauči čitati u velikoj mjeri ovisi o njegovoj sposobnosti segmentiranja govornog inputa u foneme. Stoga je mehanizam čitanja izravno povezan s procesiranjem govora što naglašava važnost razvijanja govorno-fonoloških vještina u ranim fazama učenja.

5. 2. SLUŠANJE

Pavličević-Franić (2005) slušanje definira kao „vrstu receptivne čovjekove sposobnosti koja omogućuje usvajanje fonetsko-fonološkog sustava nekoga jezika, dakle usvajanje fonema, prozodema i intonema“. To znači da dijete započinje svoj jezični razvoj prvenstveno kroz aktivnosti slušanja, pri čemu usvaja i razvija glasovni, naglasni te ritmičko-melodijski sustav hrvatskoga jezika. Slušanje je osnovna i prva jezična vještina koja je ključna za jezični razvoj, a kasnije se usko povezuje s ostalim jezičnim djelatnostima govorenja, čitanja i pisanja.

Pavličević-Franić (2005) ističe da je govorni sluh sposobnost koja čovjeku omogućuje primanje i registriranje govornih poruka i njihovo istodobno prenošenje u unutaraju, kognitivnu ili emocionalnu razinu. Čine ga tri sastavnice, a to su: fizički sluh, fonemski sluh i melodijski sluh. Fizički sluh odnosi se na sposobnost čovjeka da radom svojih govornih organa, uz sudjelovanje živčanog sustava i centra za sluh u mozgu, prima i registrira auditivne poticaje pri komunikaciji. Fonemski sluh mogućnost je proizvodnje i razlikovanja glasova (fonema) određenoga jezika. Djeca urednoga slušnoga razvoja bez poteškoća usvajaju i zatim proizvode glasove svoga materinskog jezika. Melodijski je sluh sposobnost usvajanja i razlikovanja melodijsko-ritmičkih obilježja nekoga jezika koja se zajedničkim imenom nazivaju

intonacijom. Sva tri navedena elementa govornoga sluha preduvjeti su za uspješan razvoj jezične djelatnosti slušanja.

Prema sastavnicama govornog sluha može se zaključiti da dijete s urednim slušnim razvojem može prepoznati glasove i melodijsko-ritmičke značajke jezika te tako razvijati fonološku svjesnost.

Prema Beženu (2014) slušanje je vrlo važno jer slušni osjet omogućuje sluhovno pamćenje koje se sastoji u pamćenju zvukova, odnosno glasova koje je čovjek čuo i omogućuje njihovu reprodukciju. Sluhovno pamćenje ključno je za uočavanje i usvajanje svih jezičnih aktivnosti koje se temelje na zvuku pa time i slušanju. Glasovi su zvukovi koji nastaju radom govornih organa, odnosno titrajima glasnica. Sva obilježja zvukova (glasnoća i zvučnost), odnosno glasova, susreću se u prvome razredu i od njih će učitelj poći u razvijanju govornoga izraza.

Djecu je važno već od druge godine života izlagati slušanju srokovanih (rimovanih) pjesmica jer srok (rima) jako pogoduje razvijanju osjetljivosti za glasovnu strukturu jezika zato što djeca uočavaju da različite riječi mogu imati isti završetak. U prvome razredu osnovne škole zato treba nastaviti sa slušanjem i čitanjem rimovanih stihova i bogato ih rabiti u poučavanju glasova i slova (Bežen, 2014).

S obzirom da je igra imanentna djetetova aktivnost, za razvoj fonološke svjesnosti učinkovito ju je poticati različitim didaktičkim i jezičnim igrama koje će biti povezane s jezičnim djelatnostima slušanja i govorenja. Neke od takvih igara su *Ja kažem nečujno, ti kažeš glasno, Na slovo na slovo, Igre glasom, Gospođica od A do Ž i dr.* (Peti-Stantić i Velički, 2009). Učenike u prvom razredu primarnoga obrazovanja potrebno je svakodnevno stavljati u poziciju aktivnog slušatelja, a to znači da će se nakon svakog pročitnog, odnosno izgovorenog teksta primjerenim pitanjima i zadacima poticati učenike da govore o onome što su čuli. U tom procesu primarnu ulogu ima učitelj i njegov način govorenja. Međutim, on može koristiti i druga nastavna sredstva i pomagala kao što su radijske emisije ili neki drugi tonski zapisi na djetetovu imanentnom govoru.

6. ISTRAŽIVANJE

6. 1. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Budući da se fonološka svjesnost razvija i vježba prije polaska u školu, a vrlo je važna za početno opismenjavanje u prvome razredu osnovne škole, cilj je ovoga istraživanja provjeriti kolika je razina fonološke svjesnosti kod učenika prvih razreda na početku primarnog obrazovanja (jesu li je razvili, i ako jesu, u kojoj mjeri). Pretpostavlja se da će ispitanici imati razvijenu fonološku svjesnost s obzirom da ju djeca razvijaju prije polaska u školu i u dobi kada kreću u prvi razred. Istraživanje je u ovome radu usmjereno na djecu urednoga jezično-kognitivnoga razvoja školske dobi s ciljem ispitivanja koliko je i u kojoj mjeri kod pojedine djece razvijena fonološka svjesnost. Ciljevi su ovoga istraživanja:

- (1) ispitati jesu li učenici razvili fonološka svjesnost u prvome razredu na početku primarnog obrazovanja
- (2) ispitati razine fonološke svjesnosti pri rješavanju zadataka (spajanje slogova, slogovna segmentacija, identificiranje početnog fonema, prepoznavanje rime, fonemska segmentacija, identificiranje završnog fonema, eliminacija početnog fonema i fonemska supstitucija).

S obzirom na ciljeve istraživanja mogu se oblikovati dvije hipoteze:

H1 – Očekuje se da su učenici razvili fonološku svjesnost na početku primarnog obrazovanja

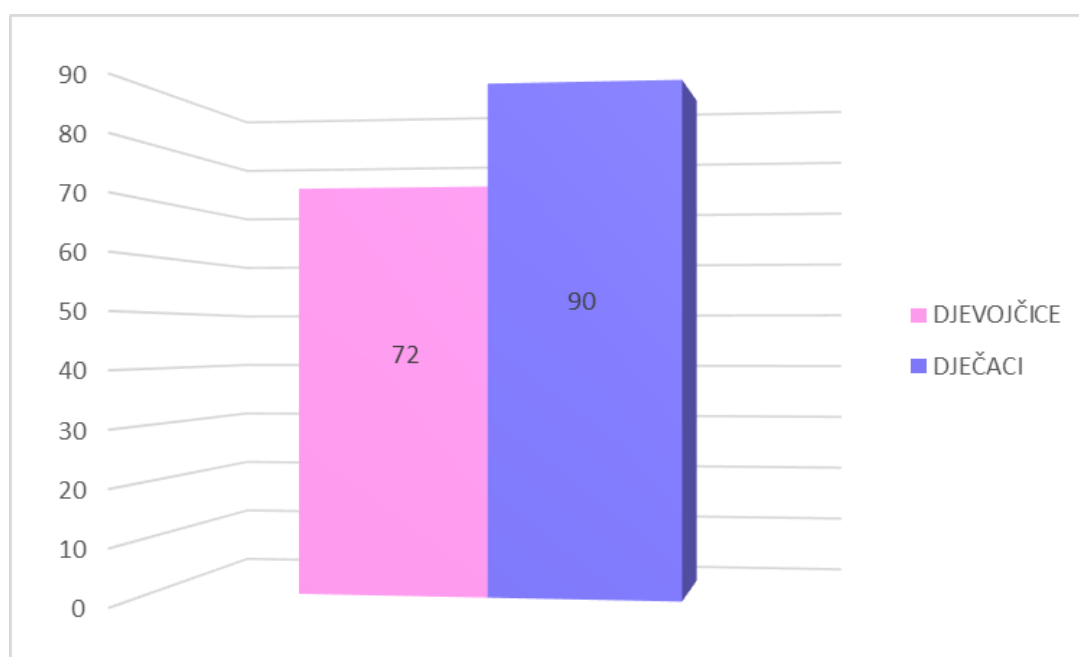
H2 – Očekuje se da će ispitanici nabolje riješiti zadatke spajanja slogova, slogovnu segmentaciju, identificiranje početnog fonema, prepoznavanje rime, fonemsku segmentaciju, identificiranje završnog fonema, a najslabije one koji se odnose na eliminaciju početnog fonema i fonemsku supstituciju.

6. 2. Metode istraživanja

U ovome se potpoglavlju iznose opisi ispitanika, instrumenata i postupaka primijenjenih u istraživanju.

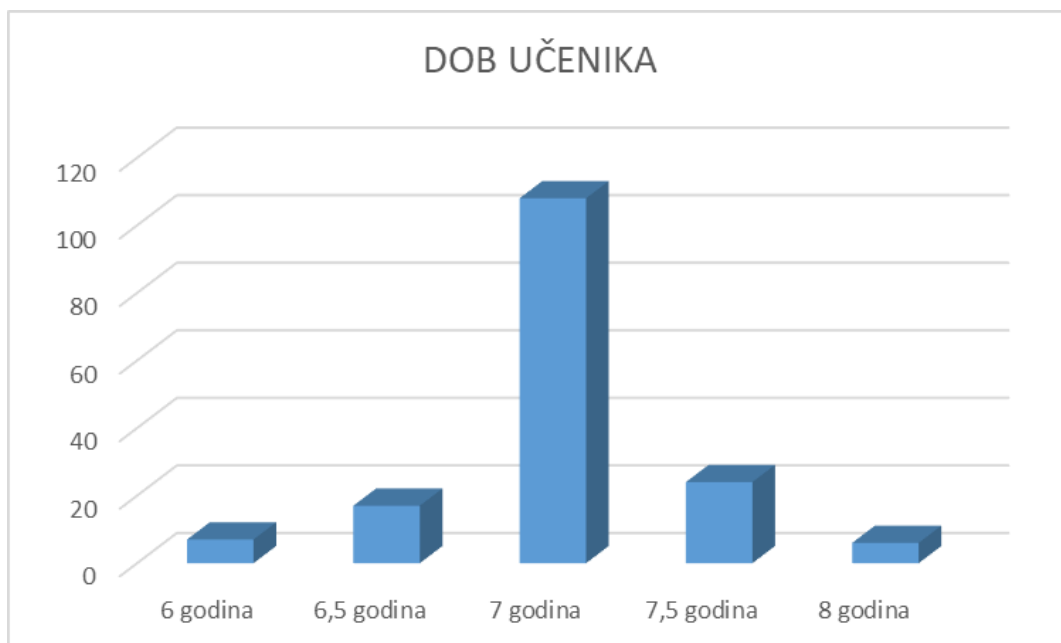
Istraživanje je provedeno u dvjema školama: Osnovnoj školi Bogumila Tonija i njezinoj područnoj školi Farkaševac, te u Osnovnoj školi Sveta Nedelja i njezinim područnim školama Kerestinec i Strmec. Provedbu istraživanja odobrili su ravnatelji škola (primjer obrasca suglasnosti nalazi su u prilogu 1) i roditelji djece koji su potpisali suglasnost (primjer obrasca suglasnosti za roditelje nalazi se u prilogu 2). Istraživanje je provedeno u razdoblju od 11. do 21. prosinca 2023. godine.

Istraživanjem je obuhvaćeno 162 ispitanika iz svih škola. Od ukupnog broja ispitanika 72 su djevojčice i 90 dječaka. Ovi brojevi odražavaju, u većoj mjeri, isti omjer dječaka i djevojčica koji su sudjelovali u istraživanju, što je prikazano na slici 2.

Slika 2. Udio djece u istraživanju (osobna arhiva, 2024)

Prosječna je dob učenika sedam godina, a proizlazi iz distribucije djece po dobi dostupne u školama za vrijeme provođenja istraživanja. Ovaj podatak potvrđuje dob učenika koji pohađaju prvi razred obveznog školovanja u Hrvatskoj i spremnost učenika na polazak u prvi razred u toj dobi. Prikaz dobi učenika prikazan je slikom 3.

Slika 3. Dob učenika u istraživanju (osobna arhiva, 2024)

6. 3. Zadaci za testiranje

Podatci o razini fonološke svjesnosti djece prikupljeni su ispitivanjem testom FONT (Subotić, Franc, 2015), namijenjenom mjerenju razvijenosti fonološke svjesnosti kod djece. Test se nalazi u Prilogu 3.

Riječ je o testu koji teorijski uvažava aktualnu teorijsku paradigmu distinkcije između fonemske i nefonemske fonološke svjesnosti, a obuhvaća sljedeće zadatke: spajanje slogova, slogovnu segmentaciju (ovaj zadatak dodan je u novijoj, hrvatskoj verziji testa radi proširenja predmeta mjerenja nefonemske fonološke svjesnosti), identificiranje početnog i završnog fonema, prepoznavanje rime, fonemsku segmentaciju, supstituciju i izostavljanje početnog fonema (Franc, 2015).

6.4. Način ispitivanja

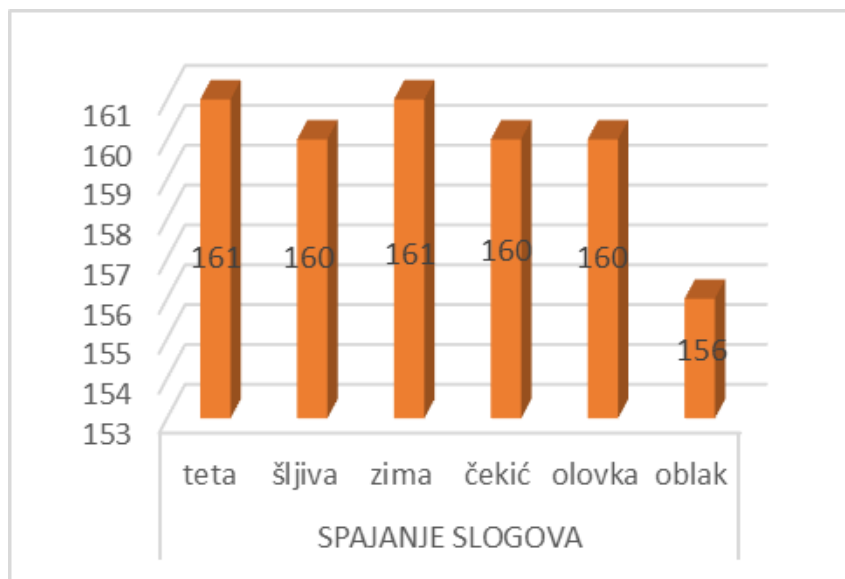
Ispitanici su ispitivani individualno u školskoj instituciji u zasebnoj prostoriji. Ispitalo se samo one učenike koji su imali potpisanu roditeljsku suglasnost za sudjelovanje u istraživanju, a sami su pristali na ispitivanje. Ispitivanje je trajalo minimalno 10 minuta, a maksimalno 20 minuta, što je ovisilo o raspoloženju djeteta i njegovu jezično-kognitivnom razvoju. Kod djece sa slabije razvijenim jezično-kognitivnim sposobnostima ispitivanje je

uključivalo ponavljanje zadataka (upute ili riječi) ili duže vrijeme za odgovor. Redoslijed zadataka bio je kod svih ispitanika isti; ispitivalo se osam zadataka testa FONT po redu, od jednostavnijih prema kompleksnijim zadacima.

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja pokazali su kako je većina ispitanika usvojila fonološku svjesnost. Većina je učenika usvojila sve razine fonološke svjesnosti i sa stopostotnim učinkom riješila zadatke testa FONT. Iz rezultata je vidljivo da su učenicima bili zahtjevniji zadaci eliminacije i supstitucije početnog fonema. Grafikonima na fotografijama prikazat će se ukupan broj točnih odgovora za svaki zadatak i iznijeti kratki osvrt na rezultate.

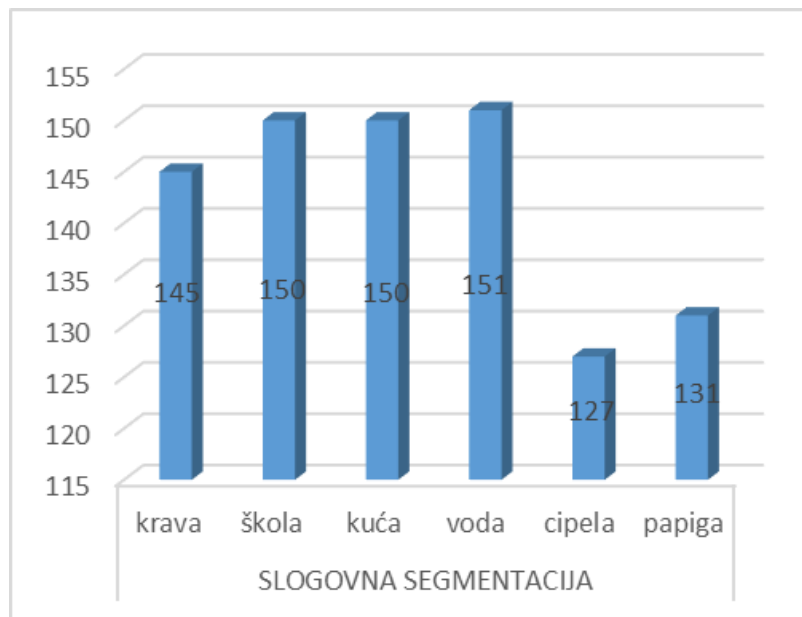
7. 1. Spajanje slogova

Slika 4. Udio točnih odgovora u zadatku spajanje slogova (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 4) vidljivo je kako su gotovo svi učenici uspješno spojili slogove u riječ. Mali broj učenika nije uspješno riješio ovaj zadatak. Vidljivo je kako je manji broj učenika uspješno spojio riječ *oblak* u odnosu na druge riječi.

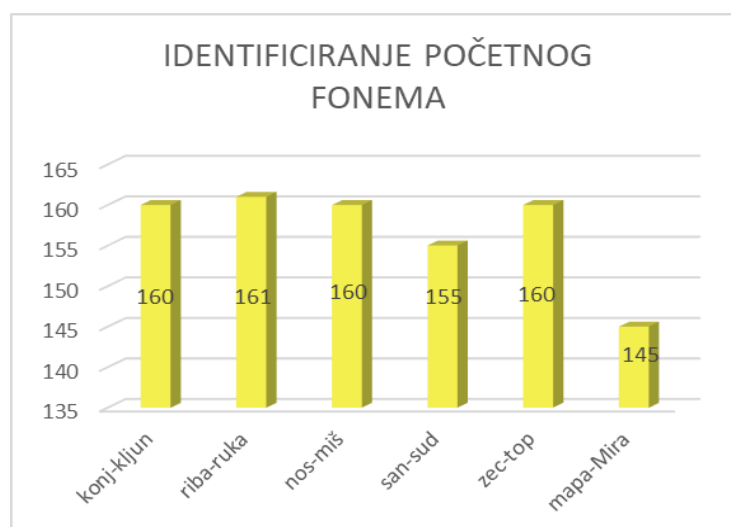
7. 2. Slogovna segmentacija

Slika 5. Udio točnih odgovora u zadatku slogovne segmentacije (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 5) može se uočiti kako su učenici većim dijelom točno riješili zadatak slogovne segmentacije, odnosno rastavljanja riječi na slogove. Manji broj učenika uspješno je rastavio višesložne riječi cipela i papiga.

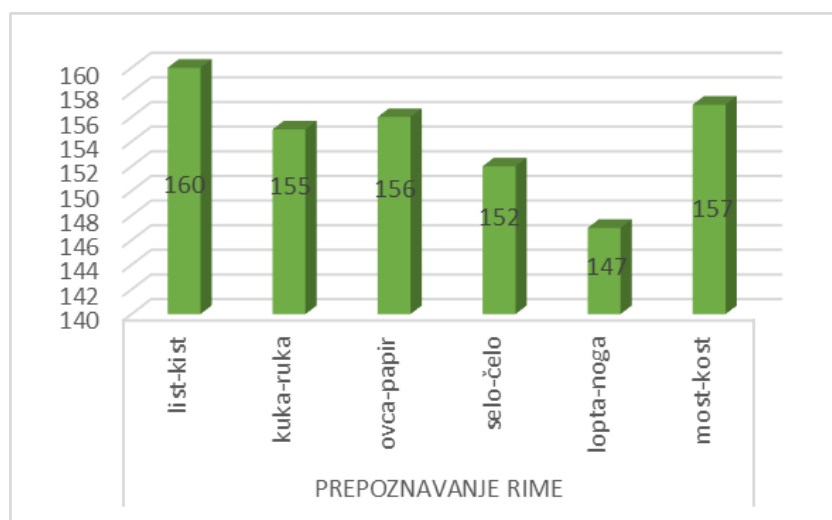
7. 3. Identificiranje početnog fonema

Slika 6. Udio točnih odgovora u zadatku identificiranja početnog fonema (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 6) može se zaključiti kako su ispitanici uspješno riješili zadatak identifikacije početnog fonema, što znači da je većina učenika usvojila tu sposobnost.

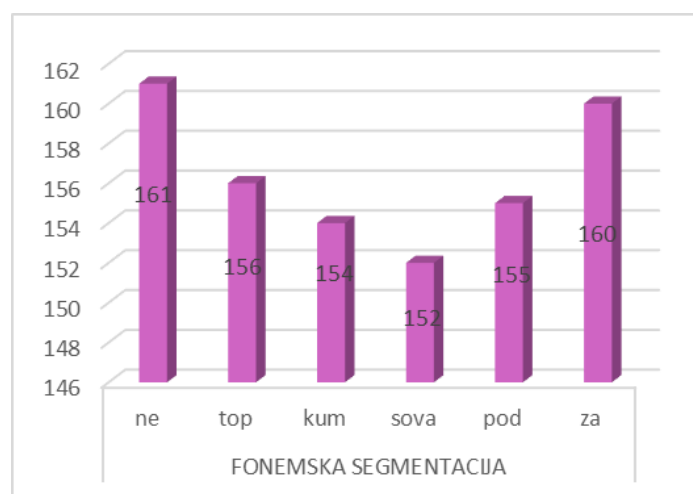
7. 4. Prepoznavanje rime

Slika 7. Udio točnih odgovora u zadatku prepoznavanje rime (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 7) može se iščitati kako učenici prepoznaju rimu i većina ih je ovaj zadatak uspješno riješila.

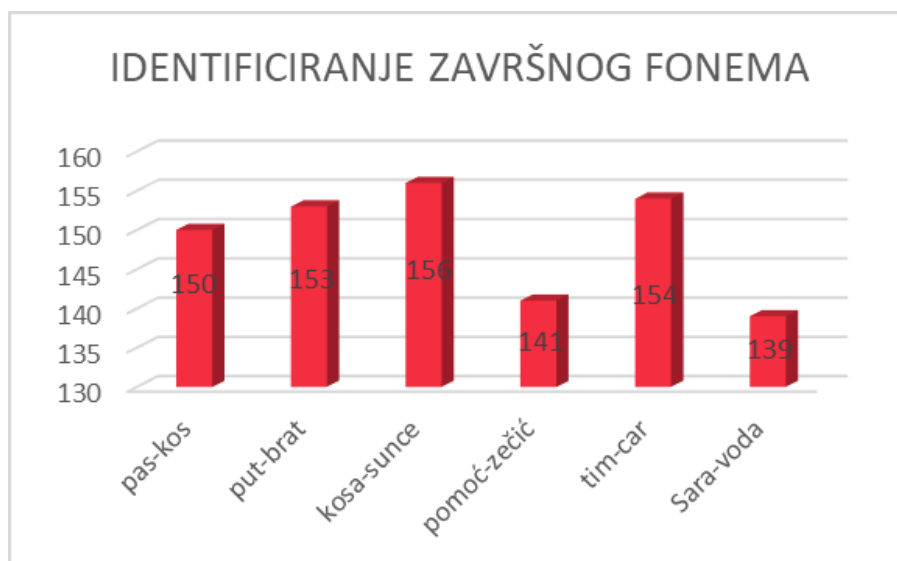
7. 5. Fonemska segmentacija

Slika 8. Udio točnih odgovora u zadatku fonemske segmentacije (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 8) vidljivo je kako je su gotovo svi ispitanici uspješno riješili zadatak fonemske segmentacije. Ovaj je zadatak pokazatelj kako učenici urednog jezično-kognitivnog razvoja prepoznaju riječ koju mogu rastaviti na glasove, odnosno prepoznaju svaki glas u riječi.

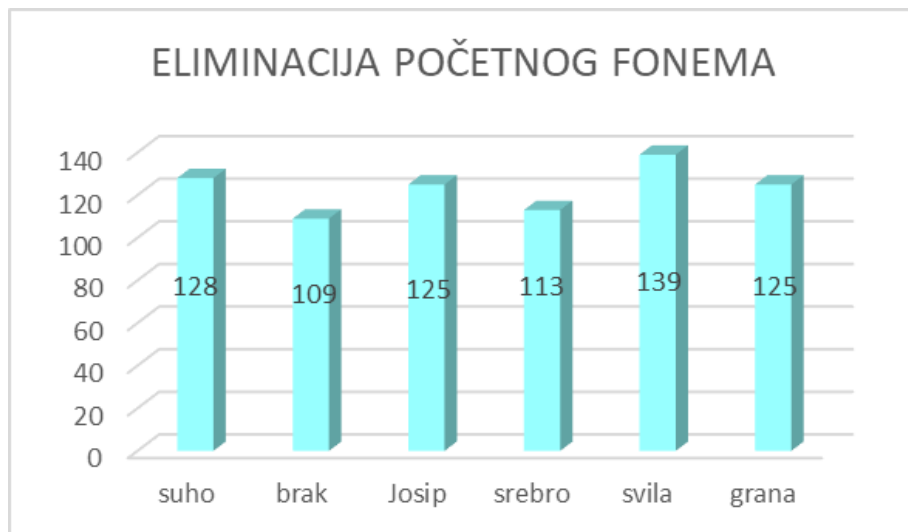
7. 6. Identificiranje završnog fonema

Slika 9. Udio točnih odgovora u zadatku identificiranja završnog fonema (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 9) može se vidjeti kako je većina učenika uspješno riješila zadatke identificiranja završnog fonema. Zadatak prepoznavanja završnog fonema u riječima Sara - voda manji je broj učenika riješio u odnosu na ostale zadatke ovakvog tipa.

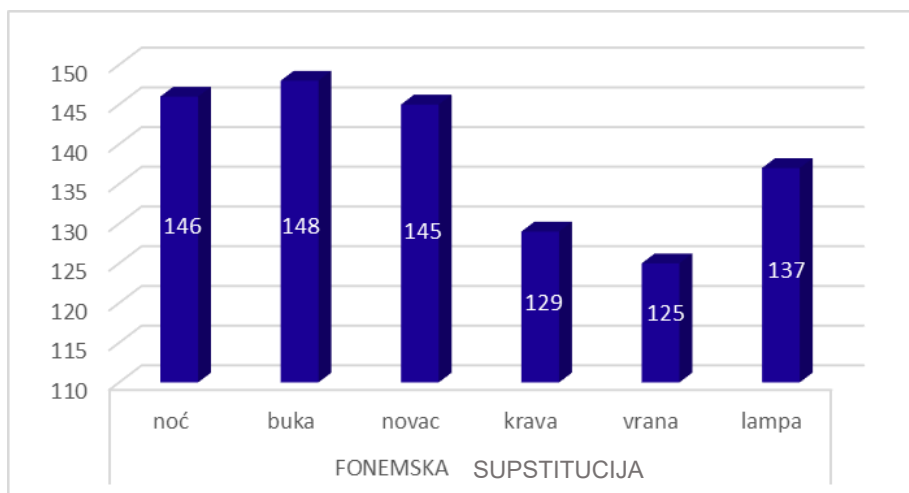
7. 7. Eliminacija početnog fonema

Slika 10. Udio točnih odgovora u zadatku eliminacije početnog fonema (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 10) može se zaključiti kako je većina učenika uspješno eliminirala početni fonem u riječi, ali manji je broj ispitanika riješio ovaj zadatak u odnosu na ostale zadatke. Ispitanici su imali poteškoća s rješavanjem svih zadataka koji se odnose na eliminaciju fonema.

7. 8. Fonemska supstitucija

Slika 11. Udio točnih odgovora u zadatku fonemske supstitucije (osobna arhiva, 2024)

Prema rezultatima prikazanim grafikonom (Slika 11) vidljivo je kako je većina ispitanika uspješno riješila zadatak fonemske supstitucije. Manji je broj ispitanika riješio ovaj zadatak u odnosu na ostale, a malo veći broj u odnosu na zadatak eliminacije početnog fonema. Može se zaključiti kako je učenicima zadatak eliminacije početnog fonema bio zahtjevniji od zadatka fonemske supstitucije početnog fonema. U ovome je zadatku manji broj ispitanika točno riješio zadatke s riječju *krava* (glas k se trebao zamijeniti glasom t) i riječju *vrana* (v se trebalo zamijeniti glasom h). Pretpostavka je da je učenicima teškoću stvarao glas r koji se nalazi na drugom mjestu.

8. ZAKLJUČAK

Fonološka se svjesnost razvija vrlo rano tijekom djetetova govornog razvoja jer se dijete od najranije dobi susreće s jezikom i njegovim različitim razinama. Stoga je ključno razvijati i poticati fonološku svjesnost u predškolskom razdoblju, a zatim i u školi, jer je ključan prediktor uspjeha u čitanju i od velike važnosti za nastavu početnog opismenjavanja. Mnoga istraživanja potvrđuju da uspješno razvijena fonološka svjesnost pozitivno utječe na učenje čitanja i pisanja. Važnost razvoja fonološke svjesnosti na početku primarnog obrazovanja pokazuje njena uključenost u temeljni dokument odgojno-obrazovnog sustava u Hrvatskoj, a to je *Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije* (2019). Ključnu ulogu u nastavi početnog opismenjavanja ima i učitelj koji fonološku svjesnost može poticati prvo svojim govorom i artikulacijom glasova, a onda i jezičnim igrama te nastavnim sredstvima i pomagalicama u ulozi dobrog jezičnog modela. Budući da je fonološka svjesnost ključna u nastavi početnog opismenjavanja, provedeno je istraživanje kojim se ispitala fonološka svjesnost učenika na početku primarnog obrazovanja koje je opisano u radu.

Navedene su dvije hipoteze na kojima se temeljilo istraživanje.

H1 – Očekivalo se da su učenici razvili fonološku svjesnost na početku primarnog obrazovanja.

H2 – Očekuje se da će ispitanici nabolje riješiti zadatke spajanja slogova, slogovnu segmentaciju, identificiranje početnog fonema, prepoznavanje rime, fonemsku segmentaciju, identificiranje završnog fonema, a najslabije one koji se odnose na eliminaciju početnog fonema i fonemsku supstituciju.

Iz razmatranja prve hipoteze, prema rezultatima iz svih zadataka testa FONT, vidljivo je kako je oko 80 % ispitanika usvojilo fonološku svjesnost na svim razinama. Može se zaključiti kako je razina fonološke svjesnosti učenika na početku primarnog obrazovanja vrlo razvijena.

Iz razmatranja rezultata druge hipoteze može se zaključiti kako je većina učenika školske dobi i urednog jezičnog-kognitivnog razvoja razvila razinu spajanja slogova, slogovnu segmentaciju, identificiranje početnog fonema, prepoznavanje rime, fonemsku segmentaciju, identificiranje završnog fonema, a eliminaciju početnog fonema i fonemsku supstituciju u manjoj mjeri. Kompleksniji su zadatci eliminacije početnog fonema i fonemske supstitucije predstavljali učenicima problem i manje ih je učenika uspješno riješilo u odnosu na druge. Ispitanicima koji nisu uspješno rješavali jednostavnije zadatke kompleksniji su zadatci bili vrlo teški. Kod tih je ispitanika bio vidljiv slabije razvijen govor ili su imali neku poteškoću pri izgovoru glasova. Učiteljice su potvrdile da ti učenici pokazuju slabije rezultate i postignuća u odnosu na ostale učenike iz predmeta Hrvatski jezik.

Cilj novijeg istraživanja koje su proveli Ihász i sur. (2023). bio je istraživanje odnosa između fonološke svjesnosti i prepoznavanja riječi kod dvojezičnih osoba te prikupljanje informacija o vremenskim karakteristikama prepoznavanja riječi na ortografskoj, fonološkoj i semantičkoj razini obrade. U istraživanju su sudjelovala djeca dvojezična na engleskom i mađarskom jeziku, kao i kontrolna grupa jednojezične djece koja govore samo engleski. Oba istraživana jezika služe se latiničnim pismom. Većina je slova identična, ali postoje neka jezično specifična slova s dijakritičkim znakovima u mađarskom jeziku, što olakšava prepoznavanje mađarskih riječi na ortografskoj razini. Međutim, kod riječi koje nemaju jezično specifične znakove, fonološka je svjesnost važna u procesu prepoznavanja riječi. Jedna je od pretpostavki istraživanja da fonološka svjesnost pomaže u prepoznavanju riječi. Iako mađarski i engleski imaju drugačiji sustav pisanja i tipološki su nepovezani jezici, jezično specifični nizovi slova odmah aktiviraju odgovarajući jezik i obrasci prepoznavanja identični su u oba jezika. Zaključci stručnjaka pokazuju da se sudionici u oba jezična podsustava oslanjaju na fonološke procese, što potvrđuje hipotezu da fonološka svjesnost ima veliku ulogu u vizualnom prepoznavanju riječi i da je vještina koja prethodi uspješnom čitanju.

U istraživanju je sudjelovalo troje ispitanika kojima roditelji nisu iz Republike Hrvatske i ne govore hrvatski jezik i jedan ispitanik iz Ukrajine. Ti su učenici pokazali dobre rezultate prema testu FONT i većinu su zadataka uspješno riješili. U kompleksnijim zadacima eliminacije početnog fonema i fonemske supstitucije također su pokazali izvrsno znanje. Može se zaključiti i potvrditi da je fonološka svjesnost vrlo važna i kako bez obzira na jezik koji se uči, ima veliki utjecaj pri učenju i shvaćanju jezika.

LITERATURA

Andrešić D. i sur. (2010) *Kako dijete govori? Razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi*, Planet Zoe d. o. o.

Bežen, A. i Reberski, S. (2014) *Početno pisanje na hrvatskome jeziku. Priručnik uz Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Budinski, V. (2019) *Početno čitanje i pisanje na hrvatskome jeziku. Metodički sadržajno-vremenski optimum poučavanja*. Zagreb: Profil Klett d.o.o. i Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet

Čudina-Obradović, M. (1996) *Igrom do čitanja*. Zagreb: Školska knjiga

Čudina-Obradović, M. (2003). *Igrom do čitanja*. Zagreb: Školska knjiga

Čudina-Obradović M. (2014) *Psihologija čitanja od motivacije do razumijevanja*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Erdeljac V. (1997) *Prepoznavanje riječi*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o.

Erdeljac, V. (2009). *Mentalni leksikon: modeli i činjenice*. Zagreb: Ibis grafika.

Franc V. (2015) *Razlike u fonološkoj svjesnosti i ranome poznavanju slova kod djece predškolske dobi iz Montessori i redovitoga programa i njihov utjecaj na početno čitanje. Doktorski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet

Ihász, P., Benyhe, A., Sáry, G., Juhász, Z. i Navracsics, J. (2023). *Fonološka svjesnost dvojezičnih osoba u vizualnom prepoznavanju riječi*. *Strani jezici*, 52 (1), 49-73.

<https://doi.org/10.22210/strjez/52-1/3> pristupljeno: 29. 7. 2024.

Jelaska Z. (2004) *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna naklada

Kelić, M., Zelenika Zeba, M. i Kuvač Kraljević, J. (2021) *Prediktori čitanja u hrvatskome jeziku: Doprinos (meta)fonoloških varijabli. Psihologijske teme, 30 (2), 161-184.*

<https://doi.org/10.31820/pt.30.2.1> pristupljeno: 29. 7. 2024.

Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije (2019) Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html pristupljeno: 22. 7. 2024.

Kodžopeljić, J. (2008). *Metajezikički aspekti zrelosti za polazak u školu.* Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine

Kolić-Vehovec, S. (2003). Razvoj fonološke svjesnosti i učenje čitanja: trogodišnje praćenje: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 39 (1), 17-32*

Pavličević – Franić D. (2005) *Komunikacijom do gramatike. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika.* Zagreb: Alfa

Peti-Stantić, A. i Velički V. (2009) *Jezične igre za velike i male.* Zagreb: Alfa

Starc, B. i sur. (2004) *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi.* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb

Tambić, M. (2009) *Razvoj predvještina čitanja i pisanja.* U D. Andrešić (ur.), *Najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi.* Zagreb: Hrvatsko logopedsko društvo

Tomić, D. (2013) *Odnos fonetskog i fonološkog razvoja glasa /r/ kod djece u dobi od 3 do 7 godina. Doktorska disertacija.* Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Turk, M. (1992) *Fonologija hrvatskoga jezika (raspodjela fonema).* Rijeka – Varaždin: Izdavački centar Rijeka, Tiskara Varaždin

Visinko K. (2014) *Čitanje poučavanje i učenje.* Zagreb: Školska knjiga

POPIS SLIKA

Slika 1. Preduvjeti vještine čitanja (prilagođeno prema Morton i Frith, 1995.; Shaywitz, 2003.; Blomert, 2010.) (Čudina-Obradović, 2014, 15)

Slika 2. Udio djece u istraživanju

Slika 3. Dob učenika u istraživanju

Slika 4. Udio točnih odgovora u zadatku spajanje slogova

Slika 5. Udio točnih odgovora u zadatku slogovne segmentacije

Slika 6. Udio točnih odgovora u zadatku identificiranja početnog fonema

Slika 7. Udio točnih odgovora u zadatku prepoznavanje rime

Slika 8. Udio točnih odgovora u zadatku fonemske segmentacije

Slika 9. Udio točnih odgovora u zadatku identificiranja završnog fonema

Slika 10. Udio točnih odgovora u zadatku eliminacija početnog fonema

Slika 11. Udio točnih odgovora u zadatku fonemske supstitucije

POPIS PRILOGA

Prilog 1 Obrazac suglasnosti za ravnatelje

Prilog 2 Obrazac suglasnosti za roditelje

Prilog 3 Test FONT (Subotić, Franić, 2015)

PRILOZI

Prilog 1. Obrazac suglasnosti za ravnatelje

Vendi Franc, doc. dr. sc.
Učiteljski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Patricia Marić
Studentica pete godine Učiteljskog fakulteta
Učiteljski studij
Odsjek u Petrinji

U Samoboru, 3. studenog 2023.

Ravnateljima / ravnateljicama
osnovnih škola

MOLBA

Poštovani/poštovana,

molimo Vas da u svojoj ustanovi odobrite provođenje ankete koja bi obuhvatila učitelje prvih razreda, a koji su spremni odazvati se našem pozivu. Najljepše Vas molimo da dopustite i provedbu istraživanja s učenicima prvih razreda kojima bismo zadali nekoliko zadataka kako bismo provjerili njihovu fonološku svijest.

Anketa je anonimna, a cilj joj je prikupljanje podataka o provedbi jezičnih vježbi u školi od strane učitelja primarnog obrazovanja kao i o razvoju fonološke svijesti kod djece prvih razreda. Podatci dobiveni anketom bit će korišteni isključivo u znanstveno-istraživačke svrhe (izrada diplomskog rada).

Srdačno Vas pozdravljamo,

Vendi Franc
P. Marić

Prilog 2. Obrazac suglasnosti za roditelje

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek u Petrinji
Patricia Marić, studentica

Poštovani roditelji!

Za potrebe znanstvenog rada (pisanja diplomskog rada) provodit ću istraživanje vezano uz jezični razvoj djece. Sudjelovanje Vašeg djeteta u istraživanju uključivat će rješavanje nekoliko zadataka provjere fonološke svijesti (fonološka analiza-sinteza, prepoznavanje prvog i zadnjeg glasa u riječi i sl.)

Sukladno Etičkom kodeksu podatci dobiveni u ovom istraživanju bit će strogo povjerljivi i čuvani. Svi izvještaji nastali na temelju ovog istraživanja koristit će rezultate koji govore o grupi djece ove dobi općenito (nigdje se neće navoditi rezultati niti podatci pojedinačnog sudionika).

Dopuštenje za ispitivanje dobila sam od ravnateljice/ravnatelja škole i naše ustanove, a u skladu s Etičkim kodeksom, prije ispitivanja željela sam Vas kao roditelje obavijestiti o istraživanju i zatražiti Vašu suglasnost. Također, Vašoj djeci pobliže ću objasniti svrhu ispitivanja, odgovoriti na njihova pitanja, te ih zamoliti i za njihov pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Nakon toga, ispitivanje će se obaviti samo na onoj djeci koja su pristala sudjelovati. Ukoliko imate ikakva pitanja možete me slobodno kontaktirati na e-mail adresu maricpatricia9@gmail.com

SUGLASNOST

Suglasna/ Suglasan sam da moje dijete

(prezime i ime)

sudjeluje u istraživanju, uz pridržavanje Etičkog kodeksa i uz zaštitu tajnosti podataka (molim, zaokružite DA ukoliko ste suglasni da dijete sudjeluje u istraživanju, a NE ukoliko to ne želite).

DA

NE

(potpis roditelja)

Sveta Nedelja, _____

FONT (Subotić, Franc, 2015.)

1) SPAJANJE SLOGOVA

Reći: „Sada ću ti reći riječ, ali vrlo sporo, u dijelovima, a ti trebaš sastaviti dijelove i reći mi koju sam riječ rekao/la. Na primjer, /ma/ /ma/ je *mama*; /ma/ /ma/ - *mama*.“ Ponoviti /ma/ /ma/ - *mama* više puta, po potrebi. Zadatak davati po formi: „Sastavi mi sljedeću riječ: */(riječ rastavljena na slogove) riječ!*“ Ako dijete jasno shvaća uputu, nije nužno ponavljati tekst zadatka / pitanje u nastavku, već je dovoljno samo čitati stavke. Ako je potrebno, svakako ponoviti tekst zadatka. Analogna uputa vrijedi za sve zadatke. Napomena: /Ma/ /ma/ znači da trebate rastaviti riječ na slogove. Dužina pauze između slogova treba biti jednaka dužini samog sloga. Isto vrijedi i u zadatku broj 2).

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
/te/ /ta	Teta	DA	NE
/šlji/ /va/	Šljiva	DA	NE
/zi/ /ma/	Zima	DA	NE
/če/ /kić/	Čekić	DA	NE
/o/ /lov/ /ka/	Olovka	DA	NE
/ob/ /lak/	Oblak	DA	NE

2) SLOGOVNA SEGMENTACIJA

Reći: „Sad ćemo probati obrnutim redoslijedom! Ja ću ti reći riječ, a ti ju trebaš rastaviti na dijelove. Na primjer, ja ti kažem *tata*, a ti ju trebaš rastaviti u: /ta/ /ta/. *Tata* - /ta/ /ta/.“ Pri razdvajanju na slogove kucnuti olovkom o stol za svaki slog; (kuckati treba samo prilikom slogovne segmentacije, ne i prilikom izgovaranja cjelovite riječi); ponoviti nekoliko puta, svaki put s kuckanjem pri slogovnoj segmentaciji: *tata* (bez kuckanja) - /ta/ /ta/ (kuckati) - *tata* (bez kuckanja) - /ta/ /ta/(kuckati)... Reći dalje: „*Ili, papuča* - /pa/ /pu/ /ča/, *papuča* - /pa/ /pu/ /ča/, *papuča* - /pa/ /pu/ /ča/“, s kuckanjem za svaki slog pri segmentaciji. Zadatak davati u formi: „Sada ću ti reći riječ, a ti je pokušaj rastaviti, kao što sam ja

maloprije učinio/la i kucni olovkom o stol za svaki dio riječi.“ Ako je potrebno, ponoviti primjere više puta dok dijete ne shvati uputu.

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
krava	/kra/ /va/	DA	NE
Šokola	/ško/ /la/	DA	NE
Kuća	/ku/ /ća/	DA	NE
Voda	/vo/ /da/	DA	NE
Cipela	/ci/ /pe/ /la/	DA	NE
Papiga	/pa/ /pi/ /ga/	DA	NE

Napomena: Točan je odgovor samo ako dijete zaista rastavi riječ na slogove i ispravno kucne - ako samo ponovi riječ, bez rastavljanja, ili ne kucne ispravan broj puta, ponovno sugerirajte djetetu da riječ „rastavi“ i kucne za svaki „dio“, a ako ni nakon toga ne izvrši zadatak, odgovor na tu stavku je netočan (analogna je i preporuka za zadatak broj 6), samo je riječ o rastavljanju na foneme); ako dijete kaže da je „dio“ zapravo „slog“, prilagodite uputu u skladu s tim.

3) IDENTIFICIRANJE POČETNOG FONEMA

Reći djetetu: „**Neke riječi počinju istim glasom. Na primjer, *nos* i *noć* počinju glasom /n/. Sada ću ti reći dvije riječi, a ti mi reci počinju li one istim glasom ili ne.**“ Pokušati s prvim zadatkom - ako se čini da dijete ne shvaća uputu, ponoviti primjer, sa snažnijim naglašavanjem početnih fonema (eventualno i u formi *n-n-nos* i *n-n-noć*), te pokušati iz početka. Nakon čitanja svakog para riječi, (ako je potrebno) upitati dijete: „**Počinju li riječi koje sam ti pročitao/la istim glasom?**“

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
konj - kljun	DA	DA	NE
riba - ruka	DA	DA	NE
nos - miš	NE	DA	NE
san - sud	DA	DA	NE

zec - top	NE	DA	NE
mapa - Mira	DA	DA	NE

Napomena: dijete je ispravno odgovorilo ako se odgovor poklapa s tvrdnjom navedenoj u drugoj koloni. Npr. ako na drugoj tvrdnji dijete kaže: „Da“, odgovor je ispravan i treba zaokružiti: „Da“ u trećoj koloni; ako npr. na trećoj tvrdnji kaže: „Ne“, taj odgovor se poklapa s tvrdnjom u drugoj koloni, tj. odgovor djeteta je točan i treba zaokružiti: „Da“ u trećoj koloni; da je dijete na trećoj tvrdnji reklo: „Da“, odgovor bi bio neispravan i u trećoj koloni treba zaokružiti: „Ne“ itd. Ista napomena vrijedi i za zadatke broj 4) i 6).

4) PREPOZNAVANJE RIME

Reći djetetu: „**Za riječi koje zvuče slično na kraju kaže se da se rimuju. Na primjer, riječi *krava - trava se rimuju, a ptica - sapun se ne rimuju. Pročitat ću ti sada neke riječi, a ti mi reci rimuju li se ili ne.***“ Ako se čini da dijete ne razumije koncept rime, ili uputu, navesti još nekoliko primjera (*lampa - rampa, nos - kos...*), po formi: „***Rimujuće riječi iz primjera/ zvuče slično na kraju, kao u 'pjesmici' - to je rima!***“ Nakon toga, prijeći na čitanje parova riječi, a prije čitanja svakog para postaviti pitanje: „**Rimuju li se ove riječi?**“

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
list - kist	DA	DA	NE
kuka - ruka	DA	DA	NE
ovca - papir	NE	DA	NE
selo - čelo	DA	DA	NE
lopta - noga	NE	DA	NE
most - kost	DA	DA	NE

5) FONEMSKA SEGMENTACIJA

Reći: „**Probajmo jednu vježbu! Riječ je moguće razvući tako da se čuje svaki zvuk u toj riječi; na primjer, ako razvučem riječ *ti*, dobit ću /t/ /i/; *ti* - /t/ /i/.**“ Pri tome, pri slovkanju, kucnuti olovkom o stol za svaki fonem; (kuckati treba samo prilikom fonemske segmentacije, ne i prilikom izgovaranja cjelovite riječi); ponoviti nekoliko puta, svaki put s kuckanjem pri fonemskoj segmentaciji: *ti* (bez kuckanja) - /t/ /i/ (kuckati) - *ti* (bez kuckanja) - /t/ /i/ (kuckati)... Reći dalje: „**Ili, riječ *pas* bila bi /p/ /a/ /s/; *pas* - /p/ /a/ /s/** (nastaviti s kuckanjem olovkom za svaki fonem tijekom slovkanja i ponoviti nekoliko puta). **Sada ću ti reći riječ, a ti je pokušaj razvući, kao što sam ja maloprije učinio/la i kucni olovkom o stol za svaki glas u riječi.**“ Ako je potrebno, ponoviti primjere više puta dok dijete ne shvati uputu.

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
ne	/n/ /e/	DA	NE
top	/t/ /o/ /p/	DA	NE
kum	/k/ /u/ /m/	DA	NE
sova	/s/ /o/ /v/ /a/	DA	NE
pod	/p/ /o/ /d/	DA	NE
za	/z/ /a/	DA	NE

6) IDENTIFICIRANJE ZAVRŠNOG FONEMA

Uputstvo je analogno zadatku identificiranja početnog fonema, samo se sada odnosi na završni fonem. Reći: „**Neke riječi završavaju istim glasom. Na primjer, *miš* i *koš* završavaju glasom /š/. Sada ću ti reći dvije riječi, a ti mi reci završavaju li one istim glasom ili ne.**“ Nakon čitanja svakog para riječi, (ako je potrebno) upitati dijete: „**Završavaju li riječi koje sam ti pročitao/la istim glasom?**“

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
pas – kos	DA	DA	NE
put - brat	DA	DA	NE
kosa - Sunce	NE	DA	NE
pomoć - zečić	DA	DA	NE
tim – car	NE	DA	NE
Sara - voda	DA	DA	NE

7) ELIMINACIJA (POČETNOG) FONEMA

Reći: „Reći ću ti sada riječ, a ti ju trebaš izgovoriti bez početnog glasa. Na primjer, *rana* počinje zvukom /r/. Ako izgovorim *rana* bez početnog /r/, dobit ću *Ana*. *Rana - Ana*. Znači, *rana* bez /r/ je *Ana*. *Rana - Ana*.“ Ponoviti više puta po potrebi.

Riječi	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
suho	Uho	DA	NE
brak	Rak	DA	NE
Josip	Osip	DA	NE
srebro	Rebro	DA	NE
svila	Vila	DA	NE
grana	Rana	DA	NE

8) FONEMSKA SUPSTITUCIJA (POČETNI FONEM)

Reći: „Nekim riječima mogu zamijeniti početni glas i na taj način dobiti novu riječ. Na primjer, *roda* počinje glasom /r/ - ako umjesto /r/ kažem /v/, dobit ću riječ *voda*; *roda - voda*. Sada ću ti pročitati riječ, a ti zamijeni početni glas onim koji ti kažem.“ Za svaku stavku, davati ovakvu formu upute: „Zamijeni početni glas u /riječ/ u /odgovarajući fonem iz zadatka/.“

Riječ	Zadatak	Ispravan odgovor	Je li djetetov odgovor točan (zaokružiti)?	
Noć	početni fonem u /m/	Moć	DA	NE
Buka	početni fonem u /m/	Muka	DA	NE
Novac	početni fonem u /l/	Lovac	DA	NE
Krava	početni fonem u /t/	Trava	DA	NE
Vrana	početni fonem u /h/	Hrana	DA	NE
Lampa	početni fonem u /r/	Rampa	DA	NE

IZJAVA O IZVORNOSTI RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)